

Ignacij. Voje

JUGOSLOVANSKE DEŽELE OD PREVLADE BENEČANOV IN TURKOV DO PREVLADE HABSBURŽANOV

(Rezultati jugoslovanske historiografije in problemi)

Referat na 10. zasedanju jugoslovansko-italijanske,
zgodovinske komisije v Rimu 24.-25. junija 1982

Zunanjepolitični okvir, v katerem so se razvijali jugoslovanski narodi, se je v razdobju od XIII. do XVI. stoletja zelo spreminjal. V zvezi s splošnim razvojem fevdalne družbe in z notranjimi gospodarsko-družbenim in političnim razvojem posameznih držav se je spremenilo razmerje moči med jugoslovanskimi narodi in sosednjimi državami, v zvezi s tem pa tudi mednarodni položaj. Na severu in zahodu je šel razvoj v znamenju okrepljenega in razširjenega tujega pritiska (Ogrska, Nemčija, Benetke). Na jugovzhodu je imel razvoj ugodnejšo smer: osvoboditev izpod tujega pritiska (Bizanc, Bolgarija) in prehod k aktivni politiki ekspanzije in ustvarjanja prevlade na Balkanskem polotoku.¹

Slovenske dežele so v glavnem ostale v okviru nemškega družbenogospodarskega in političnega sistema. Nemška kolonizacija in začetek krepitve Habsburžanov sta zoževali slovensko narodnostno ozemlje, na katerem se je vse bolj krepil nemški vpliv. Slovenski živelj je prišel v podrejen položaj. V glavnem so se Slovenci znašli v vrstah podložnikov.²

Hrvatska je izgubila v državni skupnosti z Ogrsko določene pomembne elemente prejšnje neodvisnosti, vendar se je ohranila kot posebna politična enota s posebnimi bistvenimi karakteristikami svoje državnosti. Hrvatska je ohranila svoje domače plemstvo. Včasih je bila močnejša, včasih slabše povezana z Ogrsko, včasih pa je dosegla tudi prevladujoč položaj v državi (doba Bribirskih knezov).³

Bosna se je izgrajevala v novo državno tvorbo, v kateri je ne glede na večjo ali manjšo odvisnost od Ogrske vendarle prevladoval samostojen notranji razvoj pod vladno dinastijo Kotromaničev. Višek razvoja je dosegla Bosna konec XIV. stoletja, zlasti v široki teritorialni ekspanziji na račun sosednjih dežel.⁴

Srbija je v obdobju do sredine XIV. stoletja edina od jugoslovanskih dežel uživala popolno neodvisnost in doživela svoj največji vzpon. Po osvoboditvi izpod bizantinske nadoblasti konec XII. stoletja je začela s teritorialnimi osvajanji na račun Bizanca, ki se je zaključilo v dobi carja Dušana z ustvaritvijo srbske prevlade v velikem delu Balkanskega polotoka.⁵

Makedonija je prišla konec XIII. stoletja po dolgem razdobju bizantinske oblasti v sestav srbske države. S tem je bil v Makedoniji pretrgan proces grecizacije in je postala aktiven dejavnik v razvoju Nemanjiške Srbije.⁶

¹ Zgodovina narodov Jugoslavije, I. knj. do začetka XVI. stoletja, Ljubljana 1952; II. knj. od začetka XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja, Ljubljana 1959. (Z bogato bibliografijo.)

² Milko Kos, Zgodovina Slovencev, od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955; Bogo Gračnauer, Zgodovina slovenskega naroda, I. knj. Ljubljana 1964, II. knj. Ljubljana 1965; Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.

³ Nada Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976; Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873, Zagreb 1962.

⁴ Sima Cirković, Istorija srednjevjekovne bosanske države, Beograd 1904; Vl. Corović, Historija Bosne, Beograd 1940; Anto Babić, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972.

⁵ Istorija srpskog naroda, I. knj. (od najstarijih vremena do Maričke bitke 1371), Beograd 1981; II. knjiga (Doba borbi za očuvanje i obnovu države /1371-1537/), Beograd 1982; K. Jireček, Istorija Srba, I. knj., II. knj. Beograd 1952.

⁶ Istorija na makedonskiot narod, knj. I-III, Skopje 1969; Makedonija i Makedonci u prošlom, Skopje 1970.

Po drugi polovici XIV. stoletja je nastal preobrat v mednarodnem položaju jugoslovanskih narodov. Namesto oslabiljenega Bizanca in Bolgarije so se pojavili na vzhodu novi sovražniki — Osmanski Turki.⁷ Ti so že takoj, ko so se pojavili na Balkanu, kazali široke težnje po osvojitvi balkanskih držav. Zgodovina jugoslovanskih narodov je bila v tem času vsa v znamenju boja proti tem turškim težnjam. Sprememba politične situacije na vzhodnem delu Balkanskega polotoka je izzvala tudi nekatere spremembe na zahodu in severu. Pojavil se je okrepljen pritisk Beneške republike na mesta ob dalmatinski in zetski obali, pritisk Ogrske pa na Srbijo in Bosno. Razen tega so se pokazali na slovenskih tleh začetki habsburške moči, ki so bili v času turškega udarca proti srednji Evropi temelj za ustvaritev habsburške države. Ta se je pozneje razširila na mnogo obsežnejše pokrajine, naseljene z jugoslovanskimi narodi.

Osmanska država je od začetka XV. stoletja do srede XVI. stoletja spravila največji del jugoslovanskih dežel pod svojo oblast. Po bitki na Mohačkem polju 1526 in v obdobju dinastičnih borb na Ogrskem so Habsburžani razširili svojo vladno na ostanke Hrvatske. Ker so v zahodnih in primorskih predelih že prej vladali Habsburžani in Benečani, so bili od XVI. stoletja dalje jugoslovanski narodi pod oblastjo treh velikih sil: Osmanskega imperija, nastajajoče Habsburške monarhije in Beneške republike. Izven tega je bila samo Dubrovniška republika,⁸ ki je odkupovala svojo svobodo s haračem turškemu sultanu.

Čeprav so vtisnile vse tri velike sile, vsaka na svoj način, pečat v življenje podrejenih jugoslovanskih narodov, vendar niso hkrati enako močno vplivale na njihovo življenje niti na ozemlju, ki so ga imele pod svojo oblastjo, niti izven njega. Izreden vpliv na jugoslovanske narode so imele spremembe v Osmanskem imperiju in Habsburški monarhiji ter razmerje med njima. Napredovanje in nazadovanje ene in druge vlesile od XVI. do XVIII. stoletja je odločalo o mnogih usodnih pojavih v življenju jugoslovanskih narodov. Pomanjkanje lastne državnosti v večini jugoslovanskih dežel je predstavljala oviro za razvoj jugoslovanskih narodov v času, ko se je v Evropi razvijal kapitalizem in ustvarjala buržoazna družba.

Temu, za poznejši razvoj jugoslovanskih narodov usodnemu obdobju, je jugoslovanska historiografija po letu 1945 posvetila mnogo več pozornosti kakor starejše zgodovinopisje, čeprav tudi le-to ni zanemarjalo teh problemov. V povojnem razdobju so se jugoslovanski zgodovinarji v večji meri ukvarjali z ekonomsko-zgodovinskimi problemi⁹ (trgovino, rudarstvom, obrtjo), agrarnimi odnosi,¹⁰ družbeno strukturo prebivalstva,¹¹ družbenimi konflikti (upori, socialnimi gibanji),¹² demografskimi procesi,¹³ kakor pa s političnim razvojem in še posebej s političnimi odnosi s sosednjimi deželami.¹⁴ Velik poudarek je bil posvečen problemom lokalne zgodovine.¹⁵ Pri tem so prihajali s poglobljenim študijem arhivskega gradiva do bistveno novih rezultatov. Dostopne in urejene so postale nekatere nove arhivske

⁷ Bisera Nurudinović, Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945—1960, Sarajevo 1968; B. Nurudinović, Bibliografija ... 1961.—1965. godine, Sarajevo 1981.

⁸ Vinko Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808, knj. I., II., Zagreb 1980. B. Krekić, Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries. A City Between East and West. Oklahoma 1972.

⁹ Bibliographia historico-economica Jugoslaviae, Zagreb 1978.

¹⁰ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. knj. Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, II. knj. Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980. (Z bogato bibliografijo). Miloš Blagojević, Zemljoradnja u srednjevekovnoj Srbiji, Beograd 1972. Josip Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća, Zagreb 1980; Dragan Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XVI stoljeća, Zagreb 1955.

¹¹ Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981. (Z bibliografijo.)

¹² Kmečki punti na Slovenskem, Situla (razprave Narodnega muzeja) 13, Ljubljana 1973; U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune, Radovi instituta za hrvatsku povijest, 5, Zagreb 1973.; Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974; Matij Ivanić i njegovo doba, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977; D. Mire, Vostanija i dviženija vo Makedonija vo vtorata polovina na 16 i početokot na 17 vek, Skopje 1951.

¹³ Branislav Đurđev, Osnovna istorijsko-etnička pitanja u razvitku južnoslavenskih naroda do obrazovanja nacija (Povodom objavljivanja druge knjige Istorije naroda Jugoslavije), Pregled, XII/2, Sarajevo 1960.

¹⁴ Sime Ljubić, O odnošajih dubrovačkih sa mletačkom republikom tja do g. 1358, Rad JAZU, 5, Zagreb 1860; Ivan Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952.

¹⁵ Senjski zbornik (izhaja od 1965), Vranjski zbornik (izhaja od 1965), Krčki zbornik (izhaja od 1970); Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino (izhaja od 1952) itd.

institucije (Zadar,¹⁶ Reka), ugodnejše možnosti za arhivsko delo (novi prostori, razna pomagala, kartoteke, pomnožitev arhivskega personala) so se nudile v dotlej najboljše urejenih in najboljše obiskanih arhivskih centrih (Dubrovniški arhiv,¹⁷ Arhiv SR Hrvatske, Arhiv SR Slovenije¹⁸). S šolanjem večjega števila arhivskih in znanstvenih delavcev so jugoslovanski zgodovinarji pristopili k bolj sistematičnemu preučevanju arhivskega gradiva tudi za obdobje, ki nas zanima. Raziskave so razširili na že doslej upoštevana arhivske ustanove v tujini (Beneški arhivi, arhiv v Vidmu in Čedadu, arhivi na Dunaju in v Budimpešti), odkrili pa so pomembno arhivsko gradivo za jugoslovansko zgodovino v arhivih italijanskih mest ob zahodni Jadranski obali¹⁹ (Pesaro, Fano, Ancona, Bari itd.). Kljub bogatim rezultatom preučevanja pa je, žal, zaostalo izhajanje virov za to obdobje in so celo zamrle mnoge znane arhivske serije v okviru izdaj posameznih akademij znanosti in drugih znanstvenih institucij.²⁰ Izšlo je nekaj prevodov narativnih virov v srbohrvaščino in slovenščino,²¹ bistveno povečana pozornost je bila dana le izdajam različnih turških virov v srbohrvaškem prevodu ob sočasni objavi faksimilov ali transkribiranih tekstov.²²

V referatu bom v zvezi s političnim razvojem opozarjal predvsem le še na gospodarske posledice in demografski razvoj. V treh kompleksih, ki bodo zajeli beneško, turško in habsburško problematiko, bom opozoril na nekatera prelomna obdobja, ki so imela močnejši vpliv na odnose med Jugoslovani in Italijani v jadranski coni. Pri tem bom predvsem upošteval rezultate raziskovanj jugoslovanskih zgodovinarjev. V citatih se bom omejil na novejšo jugoslovansko historiografijo. Starejše avtorje bom citiral le tam, kjer v zadnjem času novejših raziskav za določeno problematiko ni bilo ali pa so starejše raziskave temeljite in slonijo na dovolj izčrpnih dokumentaciji. Italijanskih del nisem upošteval oziroma jih bom upošteval posredno, zato jih tudi ne bom citiral, čeprav so se italijanski zgodovinarji za nekatera področja jugoslovanskega prostora zanimali, temeljito obdelali zgodovinski razvoj in dali solidne rezultate. Pričakovati je, da bo italijanska stran dala podoben pregled rezultatov historiografije, kot smo ga pripravili jugoslovanski zgodovinarji. Doslej nimamo sintetičnega dela, ki bi v celoti zajelo jugoslovansko-italijanske odnose v tem obdobju.

I.

Eden najaktivnejših dejavnikov v jadranskem prostoru so brez dvoma Benečani, ki so že do okoli leta 1000 manifestirali svojo usmeritev in je dož Peter II. Orseolo prevzel naslov *dux Dalmatinorum*. Benetke se s svojo politiko niso omejevale le na obalni pas, ampak so posegle tudi v razmere držav v notranjosti Balkana (Srbija, Bosna) in na ta način močno vplivale na zunanjepolitično orientacijo teh držav.

Prelomnico v beneški politiki do vzhodnojadranske obale pomeni IV. križarska vojna.²³ Beneški dož Enrico Dandolo je izkoristil križarsko odpravo in omogočil

¹⁶ Dinko Foretić, Kratki historijat i opći inventar državnog arhiva u Zadru, Arhivist V/1, 1955, Supplemento III, str. XL.

¹⁷ Vinko Foretić, Pregled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22. travnja 1955, Arhivist, V/2, Beograd 1955, Supplemento IV, str. LVIII—LXXV; Isti, Dubrovački arhiv, Historijski zbornik, IV, Zagreb 1951, str. 209—215; Jorjo Tadić, Les archives économiques de Ragusa, Annales ESC, No 6, nov. dic. Paris 1961.

¹⁸ Vodniki — skupnosti arhivov Slovenije, Ljubljana, 1972.

¹⁹ Ferdo Gestrin, Prispevki k poznavanju gradiva za slovensko zgodovino v tujini. Arhivi v Mar-
kah, Zgodovinski časopis, XVIII, Ljubljana, 1964, str. 239—242.

²⁰ Monumenta Traguriensia, MSHSM JA, vol. 44, Zagreb 1948; G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije — Zapisni notara Tomasina de Savere 1278—1282. Monumenta historia Ragusina knj. 1, Zagreb 1951; Mihajlo Dinić, Iz dubrovačkog arhiva III, SANU 1967; Srednjeveški urbarji za Slovenijo (P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, SAŽU Ljubljana 1963); Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, I, Zagreb 1967; M. Dinić, Odluke veća Dubrov. republike, knj. II, Beograd 1964. etc.

²¹ Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, Beograd 1968; Filip De Diversis de Quartigianis, Opis Dubrovnika (izd. Ivan Božić), Dubrovnik 1973; Zdravko Šundrica, Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta, Dubrovnik 1972; Modest L. Golja, Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972, itd.

²² Monumenta turcica (serija I: Kanuni i Kanun-name, Sarajevo 1957. serija II: Oblast Brankovića, opširni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo 1972) itd.

²³ Ferdo Šišić, Povijest Hrvata II, str. 170—175.

prevoz z ladjami za visoko ceno. Križarji so za protiuslugo osvojili Zadar. Zadar je pod beneško oblastjo izgubil vse tiste privilegije svobodnega in avtonomnega mesta, ki jih je imel pod ogrsko-hrvatsko. Po brezuspešnem odporu so se Zadrani leta 1205 obvezali, da bodo volili mestnega kneza in nadškofa izmed beneških meščanov.²⁴ Tako so si Benečani ustvarili v Zadru močno oporišče, iz katerega so nameravali prodirati dalje v Dalmacijo in na Hrvatsko. Seveda pa s to akcijo boj za Zadar še ni bil zaključen.

Benetke so po IV. križarski vojski uveljavile dominacijo nad najvažnejšimi točkami na vzhodni jadranski obali. Istočasno s sklepanjem beneško-zadrškega miru sprejema beneško vrhovno oblast tudi Dubrovnik, še južneje pa zavzemajo Benečani Drač. V zadnji četrtini XIII. stoletja dobijo Benečani tekmeča v borbi za oblast nad dalmatinskimi mesti. To so bili na Hrvatskem bribirski knezi,²⁵ potomci starega rodovnega plemstva in v nekem smislu nosilci tradicij stare hrvatske države, ki so se utrdili na področju med Krko in Zrmanjo. Bribirski knezi so se še bolj okrepili, ko so se pridružili kot zavezniki dinastiji Anjou, ki je vladala v Neaplju in na Siciliji. Ker je ban Pavle Bribirski podprl njihovo kandidaturo proti Andreju III. Benečanu, edinemu moškemu potomcu dinastije Arpadovičev, je dobil od Karla II. Anjouvinca celo Hrvatsko in Dalmacijo v dedno posest (dominium). Med notranjimi boji so bribirski knezi tako povečali svojo moč, da so končno mogli spraviti leta 1301 na ogrsko-hrvatski prestol Karla Roberta,²⁶ sina Karla Martela, ki je medtem umrl.

Bribirci so izkoriščali boj za prestol in se razširili na ozemlje od vzhodnih meja županije Gacko do Huma, a po letu 1299 so zavladali tudi nad Bosno. Kljub tako široki teritorialni podlagi in močnim oporiščem ob morju vse do konca svoje vlade niso mogli ustvariti pomorske sile, potrebne za preboj obroča, s katerim so Benetke oklepale hrvatsko obalo. Brezuspešna borba za posest Zadra je postala celo začetek njihovega propada.

Benetke so imele v tem času pod svojo oblastjo vse otoke vzdolž vzhodne jadranske obale od Krka do Korčule. Prebivalci Zadra so vse težje prenašali omejitve, ki so jim jih vsilile Benetke po neuspelem upor 1242/1243.²⁷ Vzpodbujeni od bana Pavla Bribirskega so leta 1311²⁸ vrgli beneško oblast, toda bribirska oblast je bila kratkotrajna. Negativen izid tega boja za jadransko obalo je ohrabil nasprotnike bribirskih knezov. Benetke so to nezadovoljstvo podpirale. Pavlov naslednik ban Mladen je poleg tega odbil od sebe tudi primorska mesta, ki so se vedno bolj približevala Benetkam. V brezvladju, ki je nastalo po Mladenovem porazu leta 1322,²⁹ so Benetke lahko nagovorile dalmatinske komune, da so sprejele njihovo zaščito. Tako so bila v tridesetih letih XIV. stoletja skoraj vsa dalmatinska mesta v beneških rokah.

Medtem ko Benetke krepko držijo v svoji oblasti Zadar in Dubrovnik, doživljajo druga dalmatinska mesta, v prvi vrsti Split, pod vplivom italijanskih komun vrhunec razvoja mestne avtonomije. Dalmatinska komuna, ki se začenja oblikovati v drugi polovici XII. stoletja, dobiva plodne impulze z italijanske strani. Ustanovo natariata, eno od obeležij razvite komune, prevzamejo dalmatinska mesta v drugi

²⁴ Nada Klaić - Ivo Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, str. 182—183.; Grga Novak, Presek kroz povijest Zadra, Radovi instituta JAZU u Zadru 11—12, Zadar 1965.

²⁵ S. Antoljak, Ban Pavao Bribirski, »Croatorum dominus«, Radovi inst. JAZU u Zadru, 19, Zadar 1972; G. Novak, Pavao Bribirski, ban Hrvata i gospodar Bosne, Jadranska straža 1932; Vj. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Subić od 1347, Zagreb 1897. N. Klaić, Paulus de Breberio banus Croatorum dominus et Bosne, Arhivski vjesnik XVII—XVIII, Zagreb 1975, str. 409—423.

²⁶ N. Klaić, L'importanza delle dominazioni Angioine per la terre Croate, Archivio storico Pugliese, anno XIV, fasc. III—IV, Bari 1961, str. 3—10.

²⁷ F. Šišić, Zadar i Venecija od god. 1159 do 1247, Rad JAZU, 142, Zagreb 1900.

²⁸ O. M. Strgatić, Zadarsko-mletački rat 1311—1313 i pogibija mletačkog admirala pod Zadrom, Pomorski zbornik II, 1962.

²⁹ F. Šišić, Pad bana Mladena Subića, bana hrvatskog i bosanskog, Glasnik zemaljskog muzeja, 14, Sarajevo 1902; Mihovil Barada, Vrijeme smrti i obiteljski odnošaji bana Mladena II, Šišićev zbornik, Zagreb 1929; D. Gruber, Nešto o banu Mladenu II i njegovoj porodici, Bulićev zbornik, Zagreb—Split 1924.

polovici XII. stoletja iz Italije. V prvi polovici XIII. stoletja se uvajajo sodobne oblike komunalne ureditve po italijanskem vzoru.³⁰

Položaj Zadra in Dubrovnika pod Benečani ni bil enak. Pakt med Dubrovnikom in Benetkami iz leta 1232 jasno odkriva sistem in obseg dominacije.³¹ Dubrovnik je moral sprejeti za kneza Benečana, ki ga je odredil dož. Tudi nadškof prihaja iz Benetk. Vsi Dubrovčani, starejši od 13 let, so morali priseči zvestobo beneškemu dožu. Sicer so morali sodelovati Dubrovčani v beneški vojni mornarici ter se podrediti trgovskim omejitvam. Vsako leto so morali poslati v Benetke 12 talcev, članov plemiških družin. Zaradi stalne in uporne borbe dubrovniškega plemstva so Benečani uspeli le delno uvesti v življenje predvideni sistem okupacije. V začetku je bila res dominantna vloga beneškega kneza, saj je bila od njega odvisna sestava Velikega in Malega sveta ter Senata in volitev drugih funkcionarjev. Toda naraščajoča moč dubrovniškega plemstva je omogočala, da so postopoma omejili samovoljo beneškega kneza. Vrhunec tega razvoja pomeni »zapiranje« Velikega sveta v tridesetih letih XIV. stoletja.³² Članstvo polnoletnih plemičev je postalo dosmrtno, zato beneški knez ni imel več vpliva na njegovo sestavo. Takšen Veliki svet je prevzel vlogo nosilca državne oblasti brez obzira na želje beneške vlade in njenega kneza v Dubrovniku.

Ceprav so Benečani s svojim negativnim stališčem do dubrovniške pomorske trgovine preprečevali razvoj dubrovniške mornarice, je bila kopenska trgovina v stalnem naraščanju zaradi zvez z državami v balkanskem zaledju. Kopenska trgovina se je razvijala izven dosega Benetk. Benečani so jo tolerirali in do neke mere celo podpirali, saj je služila krepitvi njihove lastne pomorske trgovine na Jadranu. Dubrovčani so se skušali izogniti beneškim omejitvam na morju ter so se pri vključevanju v mediteransko trgovino posluževali tujih ladij.³³ Zato v Dubrovniku v XIV. stoletju srečamo poleg dominantnih beneških trgovcev tudi trgovce iz Firenc, Ancone in drugih krajev Italije.³⁴ Tradicionalne in stalne zveze vzdržujejo Dubrovčani z južno Italijo.³⁵

Eden od vzrokov za skromno vlogo Dubrovčanov v pomorski trgovini leži tudi v strukturi dubrovniške uvozne in izvozne trgovine. Iz dubrovniškega pristanišča se je takrat količinsko malo izvažalo, ker so iz Srbije in Bosne prihajale kot izvozno blago največ rude (srebro, svinec). Te pa so zahtevale malo ladijskega prostora. Isto velja za vosek in nekatere takrat iskane živinorejske proizvode. Od uvoznega blaga so prihajale v poštev pšenica, sol in tekstil. Dubrovniške ladje so bile takrat zaposlene v posredniški trgovini Jadranskega in Jonskega morja. Zato tudi ni bilo potrebe po večjem ladijskem prostoru.³⁶

³⁰ Maja Novak, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom, Zadar 1965*; G. Novak, *Nobiles, populus i cives. — komuna i universitas u Splitu 1525—1797*, Rad JAZU 286, Zagreb 1952; G. Novak, *Povijest Splita*, knj. I, II, Split 1957, 1961. A. Cvitančić, *Il contributo dei giuristi marchigiani alla formazione delle leggi statutarie di Split (Spalato)*, Atti e memorie, Nouvo serie anno 82° (1977), Ancona 1978, str. 11—33.

³¹ Gregor Cremošnik, *Odnos Dubrovnika prema Mlecima do god. 1358*, Narodna starina, XII, Zagreb 1933, str. 169—178; Milan Rešetar, *»Drugovi« mletačkih knezova u Dubrovniku*, Narodna starina, XII, Zagreb 1933.

³² M. Rešetar, *Dubrovačko Veliko vijeće*, Dubrovnik (revija), I/1, 2, Dubrovnik 1929.

³³ Ivan Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV i XV veku*, Istorijski glasnik, 1, Beograd 1949.

³⁴ Ignacij Voje, *L'attività dei commercianti Italiani a Ragusa nel medioevo (secc. XIV—XV) e il loro adattamento alle nuove condizioni di vita*, Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche — I rapporti demografici e popolativi, Roma 1981, str. 109—127.

³⁵ Mirjana Popović-Radenković, *Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo Angioino (1266—1442)*, Archivio storico per le Province Napoletane, N. s. XXXVII, 1957, XXXVIII, 1958; Isti, *Prilog ekonomskoj istoriji Dubrovnika*, Trgovački odnosi sa južnom Italijom (1266—1442), Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. V/1, Beograd 1960, str. 189. J. Tadić, *La Puglia e le città dalmate nei secoli XII—XIII*, Archivio storico Pugliese, XIII, 1960; Bariša Krekić, *La Puglia tra Dubrovnik (Ragusa) e il Levant nell'epoca angioina*, Archivio storico Pugliese, XIV, 1961.

³⁶ Jorjo Tadić, *Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. X/1, Beograd 1968, str. 519—539.

Pod oblastjo Benečanov Dubrovčani niso prekinili zvez z drugimi mesti Italije. Benečani so Dubrovniku priznali pravico, da vzdržuje z italijanskimi mesti ekonomske odnose in sklepa trgovske sporazume.³⁷

V notranjosti Balkanskega polotoka se v tem obdobju krepi in stopata na politično prizorišče dve državi, Srbija in Bosna, ki začeta kmalu s svojimi akcijami posegati v jadranski prostor.

Zlom Mladena II. Bribirca v boju proti hrvatskemu plemstvu, ki ga je podpiral ogrsko-hrvatski kralj Karel I., je dinastiji Kotromanić ponovno zagotovil oblast v Bosni. Pod zaščito Ogrske je ban Stjepan Kotromanić utrdil svoj položaj. Ker so hrvatski fevdalci iz rodbine Hrvatinićev prestopili k banu Štefanu, se je meja Bosne premaknila na črto od spodnje Une do Cetine. Bosna se je takrat znatno razširila tudi proti Jadranskemu morju ter je začela posegati v interesne sfere Benečanov.³⁸ Tako razširjena Bosna se je tudi ekonomsko zelo okrepila. K temu je pripomogel zlasti razvoj rudarstva. Ker se je Bosna razširila do Dubrovniškega ozemlja, je oživila medsebojna trgovina. Razvita je bila tudi trgovina s Splitom, Trogirom, Zadrom in Šibenikom. Preko dalmatinskih mest so šle gospodarske zveze Bosne naprej v Benetke in druga italijanska mesta.³⁹

V osamosvajanju od bizantinskega vpliva je srbska država iskala rešitve v naslonitvi na zapadne politične sile. Ta potreba se je pokazala po letu 1204, ko so križarji IV. odprave uničili Bizantinsko cesarstvo. Štefan Nemanjić se je preko rodbinskih zvez približal Benetkam, ki so takrat postale močna pomorska sila. Poročil se je z Ano, vnukinjo doža Enrica Dandola. Tako je Štefan dosegel glavni cilj. Leta 1217 mu je papež Inocenc III. poslal kraljevsko krono.⁴⁰

Zelo hude spore je imela Srbija z Dubrovnikom, ki je bil takrat pod okriljem Benečanov.⁴¹ Pomembno vlogo je igrala Srbija tudi v odnosu med državami-naslednicami Bizanca po vzpostavitvi Latinskega cesarstva v času IV. križarske vojne. V začetku je Uroš podpiral Nikejsko cesarstvo, toda njegovo naglo širjenje proti Balkanu ter prevzemanje pobude za ponovno vzpostavitev Bizantinskega cesarstva, je Srbijo nagnalo v tabor Nikejskih sovražnikov. Po ponovni vzpostavitvi Bizantinskega cesarstva 1261 se je srbski kralj Uroš I. povezal s Karlom I. Anžujskim, ki je potem, ko je zavladal v južni Italiji, zasedel glavna mesta v Albaniji in skušal obnoviti Latinsko cesarstvo. Krepitev Srbije so za nekaj časa zaustavili dinastični boji. Ko je v »sicilskih večernicah«⁴² bila zlomljena Karlova moč, je ostala Srbija osamljena. Od takrat dalje se je politična aktivnost Srbije usmerila proti jugu na bizantinsko ozemlje.

Spori med oglejskimi patriarhi in Benetkami za posest v Istri in Furlaniji se pojavijo v XIII. stoletju. Odkar je začela sredi XIII. stoletja propadati moč oglejskih patriarhov, so Benetke stremele za tem, da postanejo dedič njihovih posesti. Že v X. stoletju so Benetke sklepale prve pogodbe z istrskimi primorskimi mesti, zlasti s Koprom in Pulo. Oglejski patriarhi so v prvi polovici XIII. stoletja njihove uspehe spet precej zmanjšali. Šelë med 1267 in 1283 so si Benetke istrska mesta znova podvrgla (Koper 1279, Piran 1283). Leta 1331–1332 so Benetke pridobile

³⁷ V. Foretić, Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika u srednjem vijeku, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952, str. 117–164.

³⁸ V. Corović, Historija Bosne, Beograd 1940; Isti, Teritorijalni razvitak bosanske države u srednjem veku, Glas SANU LXXXV, 1935; Veljan Trpković, Kad je Stjepan Kotromanić prvi put prodro u Hum, Istarski glasnik, Beograd 1960.

³⁹ Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Sarajevo 1961; Mirjana Popović-Radenković, O trgovačkim odnosima Dubrovnika sa Bosnom i Hercegovinom (1480–1500), Istarski glasnik 1–4, Beograd 1952, str. 3; Desanka Kovačević, Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent, Annales, économies, sociétés, civilisations, mars-avril, Paris 1960, str. 248–258; Ista, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1978; S. Cirković, The Production of Gold Silver and Copper in the central Parts of Balkans from the 13th to the 16th Century, Beiträge zur Wirtschafts-geschichte, Band 2, Stuttgart 1981, str. 53.

⁴⁰ St. Stanojević, Stevan Prvovenčani, Godišnjica Nikole Čupića, XVIII, Beograd 1934, str. 1–56; Isti, O napadu ugarskog kralja Andrije II na Srbiju zbog proglašavanja kraljevstva, Glas SAN, CLXI, Beograd 1934, str. 109–130.

⁴¹ S. Cirković, Srbija kralja Uroša, Sedamstotina godina Sopoćana, Beograd 1965.

⁴² M. Dinić, Stefan Dragutin rex Serbiae, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, 1931, str. 436; St. Stanojević, Kralj Dragutin, Godišnjica Nikole Čupića, XLV, Beograd 1936, str. 1–18.

jugozahodni del Istre s Pulo, Rovinjem in Balami. Poslej se je beneško osvajanje v Istri obrnilo v notranjost polotoka. Oglej je bil proti temu brez moči.⁴³

Najnevarnejši tekmeči beneške oblasti na vzhodno jadranskem območju so bili ogrsko-hrvatski kralji. Razmere na Ogrskem in Hrvatskem so se spremenile šele, ko je nastopil vlado Ludvik I. iz rodbine Anjou.⁴⁴ Konec beneške oblasti v Dalmaciji ni bil rezultat naporov dalmatinskih komun in ambicij hrvatskih fevdalcev, ampak izključno velikih političnih zamisli kralja Ludvika. Ludvik, ki si je postavil za končni cilj, priti na oblast tudi v Neaplju, je upravičeno gledal v Benetkah glavno oviro za doseg tega cilja. V vojni, ki jo je 1356—1358 vodil Ludvik skupaj z Genovo, staro sovražnico Benetk, in ki se je vršila tudi na beneškem ozemlju v severni Italiji, je Ludvik končno zavlada nad vsemi beneškimi posesti na kopnem in na otokih. V miru v Zadru so se Benetke 18. februarja 1358 odrekle vsej svoji posesti na vzhodni jadranski obali od sredine Kvarnera do meja Drača v Albaniji.⁴⁵ Z zadržanim mirom je bil Dalmaciji vrnjen obseg in položaj, ki ga ni imela že stoletja. Zedinjena je bila s kopnim v veliko politično celoto.

V tem obdobju je viden ekonomski napredek Dalmacije, posebej Zadra. Krepitev trgovskih zvez med dalmatinskimi mesti in zaledjem (srednjeveška Hrvatska, Bosna, Srbija) na eni strani in italijanskimi mesti ob Jadranu na drugi strani je sprostito uvozno in izvozno trgovino, ki so jo dotlej ovirale beneške omejitve. Posledice te povezave z zaledjem so bile zlasti na gospodarskem področju zelo vidne. V anjouvinskem obdobju se v dalmatinskih mestih uveljavljajo tuji trgovci, predvsem Firentinci, ki postanejo nosilci zelo razvejane gospodarske dejavnosti. V drugi polovici XIV. stoletja vzdržujejo dalmatinska mesta tesne trgovske zveze z mesti na italijanski obali Jadrana (Romagna, Marche, Abruzzi). Tja izvažajo sol, živino in poljedelske proizvode (olje, suhe smokve), nabavljajo pa tkanine in žito.⁴⁶

Srbija je dosegla v tem času višek svojega razvoja in največji obseg. Popolnoma prevzet od načrtov za osvojitve Carigrada, je skušal srbski car Dušan Silni tudi odnose z Zapadom izkoristiti za svoje cilje. Posebno si je prizadeval pridobiti na svojo stran Beneško republiko. Zavedal se je, da brez pomoči velike pomorske sile ne bi mogel zavzeti Carigrada. Predlog za skupno akcijo v Benetkah ni bil sprejet, ker politični cilji obeh držav niso bili isti. Benetke so namreč hotele pridobiti Dušana za zvezo proti Ogrski, ki je vedno bolj ogrožala beneško posest v Dalmaciji. In končno so se Benetke zavedale, da imajo več koristi od slabega Bizanca, kot od morebitnega močnega njegovega naslednika, Srbije.⁴⁷

Ko je po smrti bana Stjepana II. Kotromanića, ki je bil zelo dinamičen in aktiven, zavlada v Bosni njegov nečak Tvrtko I. (1353—1391),⁴⁸ so bile razmere v sosednjih državah ugodne za aktivno politiko in ekspanzijo. V Srbiji je po smrti carja Dušana prišlo do oslabitve centralne oblasti in prevlade velikih fevdalcev. V začetku svoje vlade je prišel Tvrtko v večjo odvisnost od Ogrske, toda smrt kralja Ludvika (1382) je Bosno osvobodila ogrskega pritiska.⁴⁹ To je omogočilo kralju

⁴³ Milko Kos, *Istra in Slovensko Primorje v zgodovini, od naselitve do konca 18. stoletja*, Slovensko Primorje in Istra (zbornik razprav) 1953; Isti, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do sredje 13. stoletja s posebnim oziranjem na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs*, CZN, 13, Maribor 1917.

⁴⁴ D. Gruber, *Borbe Ludovika I. s Mlečanima za Dalmacijo (1348—1358)*, Rad JAZU, 152, Zagreb 1903. Isti, *Dalmacija za Ludovika I (1358—1382)*, Rad JAZU, 166 1906, 168 1907, 170 1907, Zagreb; F. Šišić, *Studije iz historije anžuvinske dinastije*, Vjestnik kralj. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva, III, Zagreb 1901.

⁴⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, str. 619—625.

⁴⁶ Tomislav Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, *Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977; Isti, *Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću*, *Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest*, 7—8, Zagreb 1970; Isti, *Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću*, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 10, Zagreb 1977, str. 203—225.

⁴⁷ G. Desnica, *Car Stefan Dušan*, Beograd 1980; St. Stanojević, *Car Dušan*, Bratstvo, 1921, str. 43—05; V. Nikolić, *Istorija Stevana Dušana*, Beograd 1927; M. Dinić, *Za hronologiju Dušanovih osvajanja vizantiskih gradova*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, IV, Beograd 1956.

⁴⁸ V. Corović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, Beograd 1925; M. Dinić, *O krunisanju Tvrtka I za kralja*, Glas SANU, CXLVII, Beograd 1932; I. Ruvarac, *Banovanje Tvrtka bana (1353—1377)*, *Zbornik I. Ruvarca*, Pos. izd. SANU, knj. 103, Beograd 1934, str. 469—488.

⁴⁹ F. Šišić, *Studije iz bosanske istorije (o ratu bana Tvrtka s ugarskim kraljem Ljudevitom I godine 1363...)*, Glasnik zemaljskog muzeja, 15, Sarajevo 1903; S. Ćirković, *Srednjevjekovna bosanska država* (cit.).

Tvrtku, da je razširil svojo oblast proti Dalmaciji in Hrvatski. Da bi okreplil svojo oblast v Primorju, je začel Tvrtko graditi vojno mornarico. V Benetkah, katerim je bila ljubša bosanska kakor pa ogrska oblast v Dalmaciji, je dobil dovoljenje za nakup treh galej.

Tvrtko je spretno izrabljajl nerede na Ogrskem. Njegov cilj je bil prisiliti dalmatinska mesta na predajo. Dalmatinska mesta, ki so bila prepuščena sama sebi, so poskušala z nekaterimi hrvatskimi velikaši skleniti zvezo za obrambo pred Bosanci. Novi ogrski kralj Sigmund jim ni mogel nuditi pomoči. Tekom leta 1390 so se dalmatinska mesta podredila Tvrtku, od katerega, so prejela listine s potrditvijo njihovih avtonomnih pravic.⁵⁰ Le Zadar je ostal izven bosanske države.

Beneška republika je v borbi za prevlado na Jadranu kasneje računala na podporo Bosne, zato jo je pritegnila v svoje diplomatske kombinacije.⁵¹ Zaradi povečane turške nevarnosti se je morala Bosna odreči vlade nad dalmatinskimi mesti. Sodelovanje med Bosno in Benetkami je bilo v obojestransko korist. Benetke so Bosni pošiljale orožje, jo jemale v zaščito na turškem dvoru, predstavljale tržišče za bosansko srebro in v primeru sile nudile zaščito, azil za kralja in plemstvo. Razmere pa so bile v prvi polovici XV. stoletja takšne, da je bila Bosna ogrožena ali od Turkov ali od Ogrske ali od obeh. Že kralj Tvrtko II.,⁵² pa tudi njegov naslednik kralj Štefan Tomaš sta večkrat v času nevarnosti in malodušja ponudila Benečanom svoje kraljestvo.

Benetke in bosenski kralj sta imela takrat skupnega sovražnika v bosanskem fevdalcu in gospodarju Huma, hercegu Stjepanu Kosači.⁵³ To ju je še bolj sililo v sporazum in skupne akcije. V prvih letih vlade je Stjepan Kosača priključil Omiš, Poljice in Tebinje, vmešal se je tudi v notranje borbe v Zeti. Nastopil je proti novemu bosanskemu kralju Štefanu Tomašu, ki so ga podpirali Benečani. Zato je organiziral protibeneško koalicijo. Situacija pa se je spremenila, ko je prišlo do vojaškega spopada z Dubrovnikom (1451—1454).⁵⁴ V tej vojni se je na strani Dubrovnika znašel bosenski vladar, Benečani pa so podpirali hercega Stjepana. Beneška republika je do hercega Stjepana in njegovega trga v Novem ter trgovine z Italijo iz političnih razlogov zavzemala dokaj pomirljivo stališče. Položaj hercega Stjepana se je začel popravljati, ko so mu v pomoč prišli Turki. Turška vojska je namreč preko hercegovoga teritorija vdirala v Bosno in imela tu že svoje baze. Benetke so jasno videle, kam bodo pripeljala nesoglasja in spori med bosanskim kraljem in hercegom Stjepanom, kajti v primeru propada centralne oblasti bi bila v nevarnosti Dalmacija. Zato so Benečani posredovali med sprtima stranema.⁵⁵

Tudi po izgubi Dalmacije 1358 so se Benečani z denarjem in najemniki borili, da bi ponovno ustvarili strnjen pas posesti vzdolž vzhodne jadranske obale, kar bi bilo za njih posebej pomembno po umiku pred turškim pritiskom z Levanta. Ker so jim mirovne pogodbe z ogrsko-hrvatskim kraljem vezale roke vzdolž dalmatinske obale, so najprej zagospodarili nad otokom Krfo (1386) in Dračem v Albaniji. Vmešavali so se v razmere v Zeti, v kateri so gospodarili Balšići, in leta 1396 pridobili Skadar z okolico.⁵⁶

⁵⁰ V. Corović, *Historija Bosne* (cit.); N. Klaić, *Problemi vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV. stoljeća, Zadar* (Zbornik razprav), Zagreb 1964, str. 141—167.

⁵¹ M. Sunjić, *Prilozi za istoriju bosensko-venecijanskih odnosa 1420—1463*, *Historijski zbornik*, XIV, Zagreb 1961, str. 119—145.

⁵² Pavao Živković, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981.

⁵³ S. Cirković, *Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964; M. Dinić, *Zemlje hercega svetoga Save, Glas SANU*, 182, Beograd 1940, str. 149—257; Lj. Jovanović, *Stjepan Vukčić Kosača, Glas SANU*, 28, Beograd 1891; I. Božić, *Mlečani prema naslednicima hercega Stevana*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, VI/2, Beograd 1962, str. 124—127.

⁵⁴ Lj. Jovanović, *Ratovanje hercega Stjepana s Dubrovnikom godine 1451.—1454.*, *Godišnjica Nikole Čupića*, X, Beograd 1888; S. Cirković, *Stefan Vukčić-Kosača* (cit.).

⁵⁵ M. Sunjić, *Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa* (cit.).

⁵⁶ I. Božić, *Doba Balšića* (Mlečani na posjedima Balšića), *Istorija Crne Gore*, knj. II/2, Beograd 1970, str. 71—84. Čeda Mijatović, *Balšići, skica za istoriju Zete*, *Glasnik SUD*, XLIX, Beograd 1881, str. 212; K. Jireček, *Scutari und sein Gebiet in Mittelalter*, *Illyrisch-Albanische Vorschungen*, I, München u. Leipzig 1916, str. 94—124 (isto v *Glasniku Srpskog geografskog društva*, III/3—4, Beograd 1914, str. 149—171).

Dinastično krizo na Ogrskem in Hrvatskem, ki je nastala po Ludvikovi smrti, so Benetke spremljale z največjo pozornostjo. Povsem naravno je bilo, da so postali Benečani zavezniki ogrskega kralja Sigmunda iz strahu, da bi neapljski pretendent na ogrsko krono, Ladislav Neapeljski ne onemogočil beneških načrtov na Jadranu. V teh konfliktih je igrala Bosna pomembno vlogo, predvsem je bil nevaren pritisk bosenskega fevdalca, vojvode Hrvoje Hrvatinića.⁵⁷ Zato posamezna dalmatinska mesta (Split, Zadar, Pag) že leta 1401 dajejo iniciativo za uvedbo beneške oblasti. V tem času je Ladislav izgubil podporo Bosne in del svojih oporišč. Leta 1409 se je odločil prodati Dalmacijo Benečanom. Prav te okoliščine so pomagale Benečanom, da so zmanjšale odkupno ceno na 100.000 dukatov.⁵⁸ Pozneje so pri uveljavljanju svojih pravic naleteli na velike težave. Posebno trdovraten je bil boj za Šibenik. Leta 1420 je bila Dalmacija trdno v rokah Beneške republike.

Istočasno so Benetke utrjevale svojo oblast v Istri. V zadnjem poskusu, da se upre beneški oblasti, je bil oglejski patriarh v vojni proti Benetkam na strani Sigmunda, toda Benetke so mu kljub temu 1420 odvzele vso posest in si na ta način podredile celotno zahodno Istro in vzhodno do Plomina. Le srednja Istra, tim. Pazinska grofija je prišla v roke Habsburžanov.⁵⁹

Do srede XV. stoletja so zavladale Benetke nad skoraj celotno vzhodno jadransko obalo od Istre do Albanije, razen ozemlja Dubrovnške republike in dela obale med Riječino in Zrmanjo, to je področje Kvarnera, ki je ostalo v sklopu ogrsko-hrvatske države.⁶⁰ Končna utrditev na vzhodni jadranski obali je omogočila Benetkam, da v XV. stoletju spremenijo politiko do Dalmacije. To se vidi pri uvajanju enotnega politično-upravnega in ekonomskega sistema v dalmatinskih in istrskih mestih.

Jugoslovanska historiografija je posebno pozornost posvetila prav odnosom Benečanov do Dalmacije. Če vzamemo v pretres te odnose, vidimo velika nesporazmerja. V zadnjem času so se mnogi avtorji ukvarjali z Zadrom.⁶¹ Zelo temeljito so obdelali gospodarski razvoj in agrarne odnose.⁶² Velika monografija Grge Novaka o Splitu žal ne daje odgovora na vsa vprašanja, ki nas v zvezi z gornjo problematiko zanimajo. Pred dokončno nadvlado Benečanov so bile dalmatinske komune povsem avtonomne, čeprav, so to avtonomijo v določenih obdobjih grobo kršili. Pod Benečani je bilo omejevanje avtonomije del vladnega sistema. Ko so Benetke leta 1409 kupile Dalmacijo, niso mislile na sporazumno priznavanje avtonomnih pravic dalmatinskih komun, temveč na direktno podrejanje. Odloki beneške vlade so najpogostejše veljali za vsa dalmatinska mesta, ki so od tedaj vključena v centraliziran državni sistem.⁶³

Za Beneško republiko je imelo Jadransko morje izreden pomen. Po mnenju J. Tadića v zgodovinskih virih ni dokazov, da so Benetke stremele po vladi nad vzhodno Jadransko obalo zaradi ekonomskih koristi. Cela vzhodna obala je bila vedno siromašna. O eksploataciji prirodnih bogastev v Dalmaciji ni moglo biti govora, ker takšnih dobrin ni bilo.⁶⁴ T. Raukar ugotavlja, da ta teza ni v skladu z nje-

⁵⁷ F. Šišić, Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb 1902; S. Ljubić, Povjesnička istraživanja o Hrvoji, velikom bosenskom vojvodi i spljetskom hercegu, Rad JAZU, XXVI, Zagreb 1874, str. 74-93.

⁵⁸ Grge Novak, Prošlost Dalmacije, I, II, Zagreb 1944.

⁵⁹ M. Kos, Istra in Slovensko Primorje (cit.).

⁶⁰ N. Klaić, Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi, Zgodovinski časopis, XII-XIII, Ljubljana 1958/1959; Ista, Društvene strukture kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik, 2, Krk 1971.

⁶¹ T. Raukar, O izvorima i historiografiji za povijest Zadra u XV stoljeću, Historijski zbornik XXXI-XXXII, Zagreb 1979, str. 281-306; M. Novak, Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije, Grad Zadar, Zadar 1966, str. 187-202; J. Petricoli, Zadar na prijelomu XV i XVI stoljeća, Zbornik Radova o Federicu Grisogonu, Zadar 1975, str. 9-26.

⁶² T. Raukar, Ekonomski odnosi na posjedima Rogovskog samostana u XV i XVI stoljeću, Historijski zbornik XXXIII-XXXIV, Zagreb 1970, str. 215-264. N. Klaić, Problem kmetstva na području dubrovačke astareje (Prilog problematici dalmatinskog agrara), Arhivski vjesnik XIV, Zagreb 1971.

⁶³ M. Novak, Autonomija dalmatinskih komun pod Venecijom (cit.); T. Raukar, Zadar u XV stoljeću (cit.); N. Klaić, Problemi vrhovne vlasti nad Dalmacijom (cit.); A. Cvitančić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312 god., Split 1964; J. Beuc, Statut Zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik arhiva u Rijeci, II, 1954.

⁶⁴ Jorjo Tadić, Venecija i Dalmacija u srednjem veku, Jugoslavenski istorijski časopis, 3-4, Beograd 1968.

mu znanim arhivskim gradivom. Tadić na primer pozablja na proizvodnjo soli na področju Dalmacije, ki je predstavljala pomemben izvozni artikel in vir dohodkov prebivalstva. Interesa Benečanov za vzhodno jadransko obalo tudi ne moremo povezovati z vlogo Benetk v tranzitnem prometu med balkanskimi deželami in Jadranskim morjem. Res pa je, da trgovina in promet med obalo in balkanskim zaledjem slabi, čim bolj gremo h koncu 15. stoletja. To je bila posledica raznih omejitev in ovir, ki so jih postavljali v centru Republike. Skromne so bile tudi ekonomske zveze Dalmacije s samimi Benetkami. Beneške oblasti so v Dalmaciji izvajale takšno gospodarsko politiko, da bi z njo deželo čim bolj podredile koristim Benetk. Za to politiko so bili značilni ukrepi, s katerimi so uveljavili pravico dovoza blaga v svoje mesto, nadzirali so najvažnejšo proizvodnjo (sol, tekstil) in predvsem pomorstvo.⁶⁵ Čeprav te monopolne gospodarske politike niso mogle Benetke v celoti izvajati, so z njo vendar negativno vplivale na gospodarski razvoj tega ozemlja. Dalmacija pod beneško oblastjo ni bila ekonomsko enotno področje. Vsaka dalmatinska komuna je obdržala svoje pravno-statutarne in gospodarske posebnosti. Različna je bila površina njihovih distriktov pa tudi kvaliteta zemljišča. V XV. stoletju je gospodarsko stagnacijo v prvi vrsti občutil ekonomsko najbolj razviti Zadar, druge komune z izrazito agrarno-živinorejsko podlago (Rab, Brač, Hvar) pa niso doživele skoraj nikakršnih ekonomskih motenj. Na gospodarsko življenje so neugodno vplivale še nekatere druge okoliščine, kot na primer blokada Ogrske v času vlade kralja Sig-munda, napeti odnosi z nekaterimi hrvatskimi bani in predvsem turški napadi in osvajanja.⁶⁶

Od konca XV. stoletja na gospodarstvo Dalmacije močno vplivajo turški napadi in osvajanja. Zelo težke negativne posledice turških vojn v XVI. in XVII. stoletju so občutile predvsem komune na kopnem od Zadra do Splita, ker je z izgubo delov kopnega zaledja bila omejena tudi njihova proizvodna podlaga. Za dalmatinska mesta je bilo prav turško vprašanje več kot dve stoletji usodno za njihov razvoj. Benetke kot pomorsko-trgovska sila na kopnem niso predstavljale resne ovire za turško prodiranje. Tako je bila varnost dalmatinskih mest odvisna v glavnem od beneških pomorskih sil. Benetke so imele popolno nadvlado nad osmanskim pomorsko silo predvsem na Jadranskem morju. To je bil važen dejavnik v vseh beneško-turških vojnah do konca XVIII. stoletja. Popolna premoč v konjenici je dajala Turkom vojaško in tehnično prednost. S hitrimi napadi in daleč nadmočno konjenico so Turki ostajali gospodarji bojišča v Dalmaciji. Njihova vojaška taktika dokazuje, da niso nameravali osvajati mest ob Jadranskem morju. Redno so napadali le s konjenico, zelo redko s pehoto.⁶⁷ Spremembe političnih razmer v Levanti so vplivale na omejevanje svobodnega izvoza iz dalmatinskih mest. Vsekakor je beneška nadoblast nad dalmatinskimi mesti presekala normalni ekonomski razvoj dalmatinskih mest. Benečanom ni uspelo, da bi sredstva iz dalmatinskih virov — dohodki beneških oblasti — zadostovala za pokrivanje največjega dela stroškov in izdatkov za upravo.⁶⁸

Zelo pazljivo je obdelan razvoj upravnih struktur v dalmatinskih komunah v srednjem veku, ne obstajajo pa podrobne raziskave o posameznih razredih in družbenih strukturah v komunah.⁶⁹ Politična in gospodarska kriza Dalmacije, ki so jo izzvali vpadi Turkov ter negativen odnos beneške vlade do avtonomije dalmatinskih mest, je povzročila razredne spopade med plemstvom in pučani. Dogodek, ki je nekaj let pretresal Hvar in odmeval v celotni Dalmaciji, je bil pučki prevrat, upor

⁶⁵ T. Raukar, O nekim obilježjima trgovine dalmatinskih gradova u srednjem vijeku, *Historijski zbornik*, XXIII—XXIV, Zagreb 1971.

⁶⁶ T. Raukar, Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji (cit.), str. 110.

⁶⁷ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI—XVIII vijeka, Beograd 1970, str. 18.

⁶⁸ T. Raukar, Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću, *Historijski zbornik*, XXI—XXII, Zagreb 1969; Isti, Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća (Zbornik razprav), Zagreb 1981, str. 103—126; M. Sunjić, Dalmacija u XV veku (cit.).

Matije Ivanića leta 1510.⁷⁰ Zmanjšanje števila prebivalstva in demografske spremembe, ki so jih povzročile migracije, epidemije, upori in vojaški spopadi, so bili glavni vzroki ekonomskega nazadovanja Dalmacije.

Po težkih bojih za vzhodno jadransko obalo so Benetke pridobile relativno ozek pas morske obale in niso kazale resnega namena, da bi razširile svojo posest globlje v balkansko zaledje, čeprav so budno spremljale dogodke in razmere v državah na Balkanu. To je ponoven dokaz, da je Benečane interesiralo samo zavarovanje pomorske poti, ki je povezovala Benetke z Levanto. Zaradi tehnično plovniških prednosti vzhodne jadranske obale, je ta obala pritegnila trajno pozornost Benečanov.⁷¹

Benečani so že proti koncu XIV. stoletja poskušali z vsemi mogočimi sredstvi utrditi oblast v zetskem primorju, ki je pripadalo rodbini Balšičev. Ti so se osamosvojili po smrti čarja Dušana. Ko se Jurij II. Stracimirovič ni mogel več obraniti pred napadi Turkov, niti pred pritiskom Crnojevičev, fevdalne rodbine, ki je vladala v skalnatih predelih Gornje Zete, je po dolgotrajnih pogajanjih leta 1396 prepustil Benečanom Skadar in Drivast ter pristanišče sv. Srđ na ustju Bojane. Benečani so tako postali gospodarji ključnih položajev v Zeti. Ker je bil zadnji Balšić Balša III. brez potomcev, je zapustil Zeto v dedno last srbskemu despotu Štefanu Lazareviću leta 1421. Toda despot Štefan po diplomatski poti ni dosegel, da bi mu Benečani priznali Balšino posest, zato je z vojsko vdrl v Zeto, vendar ni uveljavil svojih pravic. Ko je leta 1439 Srbija prvič padla pod nadoblast Turkov, je prišlo celotno zetsko primorje pod beneško nadoblast.⁷²

Pred sprejetjem beneške oblasti so posamezna zetska mesta, predvsem pa Kotor (pod beneško oblast je prišel 1420) imeli trgovske zveze z mesti v Italiji in Dalmaciji. Urejen je bil sistem vzajemnih carinskih privilegijev. Ko so prišla zetska mesta pod beneško vrhovno oblast, so se začele težave in motnje v gospodarstvu s stalnim povečevanjem raznih omejitev.⁷³

Edino dalmatinsko mesto, ki se je po letu 1358 rešilo beneške dominacije, je bil Dubrovnik.⁷⁴ Dubrovnika komuna je postala celo tekmeč beneški trgovski moči na Jadranu. Dubrovnik je priznaval od tega časa nadoblast ogrskega kralja, kar je pomenilo, da je Dubrovnik dosegel zamisel o popolni notranji samostojnosti. Vrhovna oblast je bila zelo oddaljena, odnos z njo pa le formalen. Notranja uprava je prišla v celoti v roke dubrovnškega plemstva.⁷⁵ Na čelu komune je bil knez, ki ga je vsak mesec iz vrst plemstva volil Veliki svet.

Prehod pod ogrsko nadoblast ni takoj vplival na spremembo dubrovnškega gospodarstva. Z balkanskega zaledja so še naprej izvažali preko Dubrovnika v Italijo in ostale mediteranske dežele poleg rud (srebro, svinec, baker) razne surovine živinorejskega porekla (kože, suho meso, vosek, med, krzna). Balkansko blago, izvažano v Apulijo, je služilo v največji meri za potrebe južne Italije, medtem ko blago, ki je šlo v Ankonsko Marko in Benetke, ni bilo namenjeno samo za kritje potreb teh področij. Znatno del se je preko njih prenašal v Umbrijo, Toskano in Lombardijo, ki so se prav v XIV. stoletju ekonomsko zelo razvijale in katerim so bile potrebne velike količine surovin za njihove obrti in za povečano prebivalstvo

⁶⁹ T. Raukar, Društvene strukture dalmatinske komunne u srednjem vijeku, JIC 3—4, Beograd 1978, str. 102—110 (in tam navedena literatura); Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, Historijski zbornik, XXXIII—XXXIV, Zagreb 1980/1981, str. 139—209.

⁷⁰ Matij Ivanić i njegovo doba, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977 (Zbornik razprav).

⁷¹ J. Tadić, Venecija i Dalmacija (cit.).

⁷² I. Božić, Zeta u Despotovini, Istorija Crne Gore, knj. II/2, Beograd 1970, str. 135—275; St. Stanojević, Borba o nasljedstvo Baošino (1421—1426), Karlovec 1902.

⁷³ I. Božić, Zeta u despotovini (cit.). (Trgovina u mletačkom sistemu ograničenja, str. 248); A. Dabinić, Kotor pod Mletačkom republikom, Zagreb 1934; A. Marinović, Razvitak vlasti u srednjovjekovnom Kotoru, Historijski zbornik, X/1—4, Zagreb 1957, str. 83—110. I. Sindik, Komunalno uređenje Kotor, Beograd 1950; P. Kovijanić, O pomorstvu Kotora sredinom XV vijeka, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, II, 1953; M. Milošević, Granice Boke Kotorske za vrijeme Mletačke republike 1420—1797, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XXII, 1974.

⁷⁴ V. Foretić, Godina 1358 u povijesti Dubrovnika, Starine 50, Zagreb 1960; B. Nedeljković, Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358—1460), Godišnjak Pravnog fakulteta univ. u Sarajevu, XV, 1967; M. Medini, Dubrovnik Gučetića, Beograd 1953.

njihovih mest. Za razvite obrti in manufakture Italije je bilo treba poiskati nova tržišča, ta pa so nastajala v velikih trgovskih centrih Srbije in Bosne. Takrat so se dežele dubrovniškega zaledja vse bolj in bolj vključevale v mednarodno trgovino na Mediteranu, čigar center je bila Italija. To je povzročilo, da so se poslovni ljudje Italije vedno bolj zanimali za Srbijo in Bosno.⁷⁵

Dubrovniško pomorstvo prve polovice XV. stoletja ni predstavljalo posebno močne in važne veje dubrovniškega gospodarstva. Trgovska mornarica Dubrovnika je tedaj zaostajala za mornaricami drugih pomorskih centrov na Mediteranu. Šele v drugi polovici XV. stoletja se povečuje nosilnost dubrovniške trgovske mornarice ter sta pomorstvo in kopenska trgovina v ravnovesju. Povečana akumulacija kapitala, ustvarjena od trgovanja v zaledju, je vzbudila večje denarne investicije v pomorstvo.⁷⁷

Beneška republika je skušala ta ugoden ekonomski razvoj Dubrovnika zaustaviti s postavljanjem zaprek njegovi proizvodnji in trgovini. Da bi onemogočili konkurenco dubrovniške tekstilne proizvodnje, so Benetke sredi XV. stoletja uvedle carino v višini 10 % na uvoz dubrovniških tkanin v Benetke in beneško posest v Dalmaciji. V drugi polovici XV. stoletja so skušali z ostrimi merami preprečiti krepitev dubrovniškega pomorstva z uvedbo visokih luških taks v pristaniščih pod beneško dominacijo. Kljub vsem tem prizadevanjem Benetke niso uspeli preprečiti ekonomske krepitve Dubrovnika.⁷⁸

Ko so Benečani svoj sistem omejevanja končno izdelali, so se Dubrovčani izogibali tranzita preko beneških posesti. V XV. stoletju so Dubrovčani navezali zelo tesne trgovske stike in politične zveze z južno Italijo in Sicilijo. Še posebej sta bila Dubrovčanom naklonjena aragonska vladarja Alfonz V. in njegov sin Ferrante.⁷⁹ Dobljeni privilegiji so Dubrovčanom odprli tržišče v Neapeljski kraljevini v času, ko jim je bilo to najbolj potrebno, saj so na ta način resno ogrozili nesporno beneško prevlado na Jadranskem morju.

II.

Prispevek jugoslovanskih turkologov pri preučevanju teoretskih problemov nastanka osmanske države in razvoja osmansko-turškega fevdalizma je zelo pomemben, nekatere raziskave pa predstavljajo izjemen dosežek na področju turkologije.⁸⁰

Šele po letu 1945 so jugoslovanskim turkologom postali v večji meri dostopni bogati turški arhivi, predvsem carigrajski, ki so bili dotlej minimalno izkoriščeni.⁸¹ S pritegnitvijo novih zvrsti turških virov (zakoniki-kanun name,⁸² katastrski defterji,⁸³ sodni protokoli-sidžili,⁸⁴ zadužbinski akti-vakuf name⁸⁵ itd.) so jugoslovanski

⁷⁵ B. Nedeljković, Nekolike karakteristike i opaske o dubrovačkom pravu i državi XIV i XV stoljeća (1358—1460), Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971, str. 87—114; B. Nedeljković, Dubrovačko veće umoljeno (Consilium rogatorum) do 1358, Zbornik radova posvećenih Albertu Vajsu, Beograd 1966, str. 123—129; J. Tadić, Dubrovački senat, Politika 24. IV. 1927, št. 6823; B. Nedeljković, Spoljna i unutrašnja suverenost Dubrovnika, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, XV, 1967, str. 447—464.

⁷⁶ J. Tadić, Istorija Dubrovnik do polovine XV veka, Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971, str. 13—44; B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, II, 1957.

⁷⁷ J. Tadić, Privreda Dubrovnik i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. X/1, Beograd 1968, str. 519—539.

⁷⁸ I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnik u XIV i XV veku, Istorijski glasnik, 1, Beograd 1949; B. Krekić, Le relazioni fra Venezia, Ragusa e le popolazioni serbo-croate, Venezia e il Levant fino al sec. XV, Firenze 1973, str. 389—401.

⁷⁹ M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci 1442—1495, Beograd 1971.

⁸⁰ N. Filipović, Osvrt na neka pitanja iz ranije istorije osmanskog timara, Zbornik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, I, Sarajevo 1963; Isti, Princ Musa i šejk Bedredin, Sarajevo 1971.

⁸¹ H. Šabanović, Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda, Prilozi za orijentalnu filologiju, I, Sarajevo 1950, str. 117—150. (Z bogato bibliografijom.)

⁸² Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak, Monumenta turcica hist. slav. meridionalium illustrantia, tom. I, Sarajevo 1957; D. Bojanić, Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, krševačku i vidinsku oblast, Beograd 1974; B. Đurđević, Die Kanun-namen der Osmanen und ihre Bedeutung für die Wirtschaftsgeschichte der Balkanländer, Godišnjak Istorijak Istorijak društva BiH, VII, Sarajevo 1955, str. 5—15; H. Hadžibegić, Turski zakonski spomenici kao istorijski izvor, Fontes orientales ad historiam populorum Europae Meridie Orientalis atque Centralis pertinentes, Moskva 1904.

⁸³ H. Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Monumenta turcica, tom. II, Sarajevo 1964; Oblast Brankovića, Opširni katastarski popis iz 1455. godine (redig. H.

turkologi postavili solidan temelj za pojašnjavanje nekaterih fundamentalnih vprašanj iz širše osmanske zgodovine,⁸⁶ predvsem pa iz zgodovine jugoslovanskih narodov pod Turki.⁸⁷ Preučevana in obdelana so bila predvsem vprašanja, povezana s položajem in vključevanjem krščanskega prebivalstva v osmanski fevdalni timarsko-spahijski sistem,⁸⁸ nastankom bosenskega muslimanskega plemstva,⁸⁹ širjenjem islamizacije⁹⁰ in položajem ter vlogo srbske pravoslavne cerkve,⁹¹ položajem kmetov-raje⁹² in vlahov-živinorejcev⁹³ ter vprašanjem oblik osmansko-turške upravne

Hadžibegić, A. Handžić, E. Kovačević, Monumenta turcica, tom. III, Sarajevo 1972; B. Đurđev, Dva deftera Crne Gore iz vremena Škenderbega Crnojevića, zv. I, Sarajevo 1968, zv. II (D. B. in Lj. Hadžiosmanović), Sarajevo 1973; H. Šabanović, Turski izvori za istoriju Beograda — Katastarski popis Beograda i okolice 1476.—1566., I, Beograd 1904; O. Zirojević, Popis oblasti Kruševca, Toplice, Dubočice u vreme prve vladavine Mehmeda II (1444.—1446.), Vranjski glasnik, IV, 1969; Turski dokumenti za istorijata na makedonski narod, opširen popisen defter, No 4 (1467.—1468.), (izd. M. Sokolovski in O. Stojanovski), Skopje 1971.

⁸⁴ B. Nedeljković, Sarajevski sidžil iz god. 1555.—1558., Arhiv za pravne i društvene nauke, III/8, X, zv. 3—4, Sarajevo 1954; C. Truhelka, Pabirci iz jednog jajačkog sidžila, Glasnik zemaljskog muzeja, XXX, Sarajevo 1919.

⁸⁵ H. Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, Prilozi za orijentalnu filologiju, II, Sarajevo 1951, III—IV, Sarajevo 1952/1953. H. Kaleš, Najstarije vakufname u Jugoslaviji, Prilozi za orijentalnu filologiju, X—XI, Sarajevo 1960; M. Begović, Vakufi u Jugoslaviji, Beograd 1963.

⁸⁶ N. Filipović, Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose), Godišnjak Istor. društva BiH, Sarajevo 1952. Konstantin Bastaić, Prilog pitanju odnosa vanekonomske prirode i dominikalne vlasti u timarsko spahiskom sistemu, Istorijski zbornik, 1—4, Zagreb 1954; K. Bastaić, Timarsko vlasništvo u feudalnom sistemu osmanlijske Turske od XV do XVII stoljeća, Zagreb 1958; B. Đurđev, Prilog pitanju razvika i karaktera tursko-osmanskog feudalizma — timarsko-spahiskog uređenja (skica), Godišnjak Istor. društva BiH, I, Sarajevo 1949.

⁸⁷ B. Đurđev, Osnovni problemi srpske istorije u periodu turske vlasti nad našim narodima, Istorijski glasnik, 3—4, Beograd 1950; Isti, Uticaj turske vladavine na razvitak naših naroda, Godišnjak Istor. društva BiH, II, Sarajevo 1950; M. Sokolovski, Prilog kon proučavanju na tursko-osmanskiot feudalni sistem, so poseban osvrt na Makedonija vo XV i XVI vek, Glasnik na institutot na nacionalna istorija, II/1, Skopje 1958.

⁸⁸ B. Đurđev, Kršćanski spahije u severnoj Srbiji u XV veku, Godišnjak Istor. društva BiH, IV, Sarajevo 1952; Isti, O knezovima pod turskom upravom, Istorijski časopis, I, 1—2, Beograd 1948; Isti, O vojnucima, S. osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka, Glasnik zemaljskog muzeja, II, Sarajevo 1947; M. Vasić, Martolozii u jugoslavenskim zemljama pod turskom vlašću, Sarajevo 1967; Isti, The Martolosen in Macedonia, Makedonija i Makedonci u prošlom (Zbornik razprav), Skopje 1970; M. Sokolovski, Spahii-timarioti hristijani prilpeškata nahija vo sredinata na XV vek, Godišen zbornik Filozofskog fakulteta, 19, Skopje 1967.

⁸⁹ V. Cubrilović, Poreklo muslimanskog plemstva u BiH, Jugoslovenski istorijski časopis, I, Beograd 1935; Avdo Sućeska, Ajani. Prilog izučavanja lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Sarajevo 1965.

⁹⁰ N. Filipović, Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV veku, Godišnjak UNU BiH VII, Centar za balkanološka ispitivanja, 5, Sarajevo 1970, str. 141—167; Isti, Specifičnosti islamizacije u Bosni, Pregled, vanredni broj, Sarajevo 1968, str. 27—34; Isti, Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni, Radovi Filozofskog fakulteta III, Sarajevo 1965, str. 63—75; A. Handžić, O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVI—XVIII, Sarajevo 1970, str. 5—45; G. Palikruševa, Islamization de la region Reka dans les nordes de la Macédonie, Makedonija i Makedonci u prošlom (Zbornik razprav), Skopje 1970; B. Nedeljković, Sarajevski sidžil iz god. 1555/1558. (cit.); A. Solovjev, Nestanak bogumilstva i islamizacija u Bosni, Godišnjak Istor. društva BiH, I, Sarajevo 1949; D. Stojanov-Mire, Kolonizacijata i islamizacijata na Makedonija, Prosvetno delo XI, 5—6, Skopje 1955.

⁹¹ V. Cubrilović, Srpska pravoslavna crkva pod Turcima od XV—XIX veka, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. V—1, Beograd 1960; B. Đurđev, Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda, Sarajevo 1964; Isti, Odnos između ohridske arhiepiskopije i srpske crkve od pada Šmedereva (1459) do obnavljanja partizarije (1557), Radovi akademije nauka BiH, knj. XXXVIII, Sarajevo 1970, str. 184—227; Mirko Mirković, Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašću (1459—1766.), Beograd 1965; A. Matkovski, Obidat na episkopat Pavle od Šmederevo da gi otcepi srpskite eparhii od ohridskata arhiepiskopija, Glasnik Institutot na nacional. istor., 2—3, Skopje 1970; A. Matkovski, Odnositte pomogu ohridskata arhiepiskopija i osmanskata država od dvaganjeto na Turcite do obnovuvanjeto na Peškata patrijarsija, Glasnik INI, 2, Skopje 1972.

⁹² V. Spaić, Zemljiškoknjižni sistem u BiH za vreme Turaka, Istorijsko-pravni zbornik, II, 3—4, Sarajevo 1950; N. Filipović, Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose) (cit.); Isti, Osvrt na položaj bosanskog seljaštva (cit.); A. Sućeska, O nastanku čifluka u našim zemljama, Godišnjak Istor. društva BiH, XVI, Sarajevo 1965; H. Hadžibegić, Džizija ili harač, Prilozi za orijentalnu filologiju, III—IV, Sarajevo 1953.

⁹³ Simpozij o srednjovekovnom katunu (održan 24. i 25. novembra 1961. g.). Naučno društvo BiH, Pos. izd. knj. II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, I, Sarajevo 1963 (Zbornik razprav); N. Filipović, Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini, Godišnjak ANU BiH, XII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 10, Sarajevo 1974, str. 127—221; M. Vasić, Knežine i knezovi timarije u zvorničkom sandžaku u XVI vijeku, Godišnjak Istor. društva BiH, X, Sarajevo 1959; Isti, O knežinama Bakica pod turskom vlašću, Godišnjak Istor. društva BiH, IX, Sarajevo 1957; D. Bojanić, Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni, Istorijski časopis, XVIII, Beograd 1971.

⁹⁴ H. Šabanović, Upravna podjela jugoslovanskih zemalja pod turskom upravom do Karlovačkog mira 1699. godine, Godišnjak Istor. društva BiH, IV, Sarajevo 1952; Isti, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959; Isti, Bosanski divan, organizacija i uređenje centralne zemaljske uprave u Bosni pod turskom vlašću do kraja XVII stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju, XVII—XIX, Sarajevo 1972. Isti, Organizacija turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku, Istorijski glasnik, 3—4, Beograd 1955; A. Stojanovski, Administrativno-teritorijalna podjela na Makedonija pod osmanskata vlast do krajot na XVII vek, Glasnik inst. na nacion. istorija, 2, Skopje 1973; R. Škender, Političko-upravni sistem na Kosovu i Metohiji od XV do XVII veka, Gjurmine albanologije, 2, Priština 1965.

in vojaške organizacije.⁹⁵ Pošebej je obdelan avtonomni položaj Črne gore pod Turki.⁹⁶

V referatu se bom omejil na tiste turške vojaške akcije, ki neposredno zadevajo odnose med jugoslovanskim in italijanskim prostorom, kot tudi na posledice teh akcij. Žal moramo ugotoviti, da sodobne obdelave turškega osvajanja Balkanskega polotoka ni. Za poznavanje vojaških dogodkov smo še vedno odvisni od starejših monografij, ki so danes že deloma zastarele.⁹⁷

Še preden je osmanska ekspanzija dosegla svoj višek, se je največji del jugoslovanskih narodov znašel pod oblastjo sultana. Kljub spopadu med dvema ideologijama, islamom in krščanstvom, se osvajanja prepletajo tudi z neizbežnim sodelovanjem in medsebojnimi vplivi. Krščanski podaniki in krščanski vazali so prav tako prispevali s svojim denarjem (tributi) in pomožnimi vojaškimi oddelki k turškim uspehom. Mali balkanski ljudje, predvsem kmetje, so strahovito trpeli zaradi razsula, ki je nastalo ob turški meji, in zaradi neprestanih medsebojnih spopadov fevdalne gospode. Prihod pod turško oblast je velikokrat pomenila osvoboditev pred nasiljem, bedo in uničenjem. V krajih, ki so jih zasedli Turki, je v resnici prišlo do začasne umiritve, ljudje so se prenehali bati za življenje. Vsem, ki so sprejeli islam in se s tem približali novi oblasti, so se odpirala vrata do najvišjih položajev, ne oziraje se na njihov prejšnji družbeni status. Na drugi strani pa so neprestani roparski napadi, vojaški pohodi in osvajanja ustvarila gospodarski kaos, razbijala ustaljene politične okvire balkanskih držav, rušila družbeno politično ureditev in izzivala velike demografske spremembe. Z drugo besedo, usmerila so zgodovinski razvoj jugoslovanskih narodov v nove tokove in prinesla nove elemente kulturne in duhovne orientacije.

V čas osvajanja Dalmacije s strani ogrskega kralja Ludvika I. pade prodor Turkov na Balkanski polotok. Leta 1352 osvojijo trdnjavo Cimpe ob Črnomoški obali, leta 1354 pa izkoristijo potres in se polastijo mesta Galipoli. Iz tega mostišča so se nato bliskovito širili na Balkanski polotok. Za politično situacijo v balkanskih državah neposredno pred turškimi osvajanjem je značilna fevdalna razdrobljenost, centralna oblast je bistveno oslajljena. Balkanske države niso bile sposobne nuditi učinkovitega odpora turškemu pritisku in zaustaviti osmansko širjenje.⁹⁸

Do prvega večjega spopada med balkanskimi fevdalci in Osmanskimi Turki je prišlo leta 1371. Makedonska fevdalca Uglješa in Vukašin, ki sta prva občutila turško prisotnost, sta zaman pozivala ostale srbske fevdalce na boj proti Turkom. V bitki ob reki Marici sta bila premagana, oba sta v boju padla, njuna vojska pa je bila razbita.⁹⁹ Posledice bitke niso bile usodne samo za Makedonijo, ampak za ves Balkanski polotok. Turki so se ustalili na njem, središčna pokrajina je bila trdno v njihovih rokah. Znamenita Kosovska bitka na Vidov dan 1389,¹⁰⁰ ki je bila za Srbe porazna in jih je spravila v vazalno odvisnost od Turkov, je ponovno potrdila nemoč krščanskih balkanskih sil. Vesti o bitki na Kosovem polju so prodrle daleč izven Srbije in prvič opozorile evropski Zahod na resnost položaja.¹⁰¹ Toda nihče na Zahodu ni resno razmišljal o tem, da bi nudil pomoč balkanskim narodom.

⁹⁵ H. Šabanović, Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća, Godišnjak Istor. društva BiH, XI, Sarajevo 1961; Isti, Bosansko kraljište, Godišnjak ID BiH, IX, Sarajevo 1958; O. Zirojević, Turško vojno uređenje u Srbiji (1459.—1683.), Beograd 1974; H. Kreševljaković, Kapetanije i kapetani u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1954.

⁹⁶ B. Đurdev, Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, Sarajevo 1953 (z bibliografijom); J. Tomić, Politički odnos Crne Gore prema Turskoj 1528.—1684. god. Glas SANU LXVIII, Beograd 1904.

⁹⁷ M. Spremić, Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku, Jugoslavenski istorijski časopis, 1—2, Beograd 1966; J. Radonić, Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini XV veka, Novi Sad 1905; J. Hammer, Historija turskog (osmanskog) carstva, 4 zv., Zagreb 1979. H. Inaldžik, Osmansko carstvo: klasično doba 1300.—1600., Beograd 1974.

⁹⁸ R. Mihaljević, Kraj srpskog carstva, Beograd 1975; H. Inaldžik, Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva, Prilozi za orijentalnu filologiju, III—IV, Sarajevo 1952.

⁹⁹ G. Skrivanić, Bitka na Marici, Vojno istorijski glasnik, 3, Beograd 1963; P. Tomac, Bitka na Marici, Vojno istorijski glasnik, VII/1, Beograd 1950; A. Stojanovski, Marickata bitka i njezinite posledici, Sovremennost, 9, Skopje, 1973; G. Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti, Beograd 1965.

¹⁰⁰ G. Skrivanić, Kosovska bitka, Cetinje 1956 (z bibliografijom); P. Tomac, Kosovska bitka, Beograd 1968; N. Radojčić, Kosovski boj utorak 15 juna 1389, Njiva, Ljubljana 1921.

¹⁰¹ F. Rački, Boj na Kosovu, Rad JAZU 97, Zagreb 1889.

Turškega prodiranja in osvajanja niso mogle zaustaviti niti evropske vojske. Neuspešni so bili križarski pohodi ogrskih kraljev, med katerimi je najbolj pomembna bitka pri Nikopolju leta 1396.¹⁰² Zahodne fevdalne vojske se niso mogle uspešno upirati močni turški vojaški organizaciji in turški vojaški taktiki. Medtem ko so se zahodne države, v prvi vrsti italijanske države, pregovarjale, koliko naj bi vsaka dala vojakov, ladij ali denarja za vojno proti Turkom, so oni utrjevali in širili svoj imperij tudi na račun teh zahodnih dežel.

Dvakrat se je evropskim silam ponudila prilika, da bi vrgli Osmanske Turke iz Evrope. Po bitki pri Angori 1402,¹⁰³ v kateri je osmansko vojsko premagal mongolski osvajalet Tamérlan, je osmanska država padla v hudo notranjo krizo zaradi dinastičnih sporov in hudih socialnih konfliktov.¹⁰⁴ Zadnja takšna priložnost se je nudila krščanskemu svetu v letih 1443 in 1444. V vojaški načrt so bili vključeni tudi Benečani. Ker je moral sultan Murat II. braniti Anadolijo pred napadi Karamanogluja in ker se je pripravil v Grčiji in Albaniji upor, je ponudil ogrskemu kralju premirje. Medtem je proti Bosporju zaplula krščanska mornarica, ki so jo v glavnem opremili Benečani. Zaradi tega je ogrski kralj Vladislav odpovedal premirje in z vojsko krenil proti Varni. K temu ga je vzpodbujal papežev legat Julij Cesarini. Blokada krščanske mornarice naj bi preprečila povratek turške vojske iz Male Azije na Balkan. Ker blokada Bosporja ni uspela iz raznih vzrokov, je bil poraz križarske vojske pri Varni leta 1444 neizogiben. V boju sta padla kralj Vladislav in kardinal Cesarini.¹⁰⁵

Z nastopom vlade sultana Mehmeda II. Osvojitelja (El Fatih) so se začele priprave za dokončno osvojitve zadnjih ostankov balkanskih držav. Prvi je bil na vrsti Carigrad. V turške roke je padel 1453. leta. Sledil je propad Srbije, ki po smrti despota Đurđa Brankovića 1456 ni bila več sposobna nuditi odpor. Leta 1459 so Turki skoraj brez boja osvojili Smederevo, zadnjo srbsko trdnjavo.¹⁰⁶

Na vrsti je bila Bosna. Padec Bosne pod turško nadoblast leta 1463¹⁰⁷ je porušil obstoječe ravnotežje sil in bil usoden za sosednje države, ki so bile neposredno podvržene turškim napadom. Obsojanje Benetk, da so pri teh dogodkih stale prekrižanih rok, ni upravičeno. Bosna je bila notranje razkrojena in je tako nenadoma propadla, da ji tudi Ogrska, ki je bila najbolj zainteresirana za njen obstoj, ni mogla pomagati. Neposredno turško nevarnost so Benečani kmalu občutili v Dalmaciji in v Zeti.¹⁰⁸

Domači gospodarji so se obdržali edino v Zeti. To so bili Crnojevići,¹⁰⁹ gospodarji planinskih krajev nad Boko Kotorsko (Črna gora). Zaradi vse hujšega pritiska Turkov so se Crnojevići povezovali z Benečani. Ko so Turki zagošpodarili nad srbskimi deželami (1459) in nato nad Bosno in večjim delom Hercegovine (1463), je izbruhnila beneško-turška vojna, ki je trajala od 1463 do 1479. Ta dolgotrajna vojna je izčrpavala Benečane v Zeti in zoževala njihovo posest. Že spomladi 1479 so krenili Turki v velik napad na Skadar, izredno pomembno beneško oporišče. Beneška Signorija, ki se je zavedala izredne resnosti položaja, je poslala poziv papežu in italijanskim vladarjem, naj se zedinijo zaradi zaustavitve barbarske invazije in jih opozarjala, da predstavlja Skadar »glavna vrata naše države«. Brez-

¹⁰² F. Šišić, Bitka kod Nikopolja, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1896.

¹⁰³ G. Skrivanić, Angorska bitka 1402., Vojno istorijski glasnik, 2, Beograd 1964. V. Trpković, Turško ugarski sukobi do 1402., Istorijski glasnik, 1-2, Beograd 1959.

¹⁰⁴ N. Filipović, Princ Musa i šejk Bedredin, Sarajevo 1971.

¹⁰⁵ H. Inaldžik (prevod E. Kovačević), Pitanje Segedinskog mira i krize turske države 1444. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII-XIII, Sarajevo 1965; G. Skrivanić, Zašto despot Đurađ nije učestvovao u bici na Varni 1444., Vjesnik vojnog Muzeja, 16, Beograd 1970; Bariša Krekić, Učešće Dubrovnika u ratovima protiv Turaka 1443 i 1444, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 2, Beograd 1953, str. 145-157.

¹⁰⁶ K. Jireček, Istorija Srba, I, Beograd 1952, str. 353-389.

¹⁰⁷ Desanka Kovačević, Pad bosanske srednjevekovne države po dubrovačkim izvorima, Godišnjak Istor. društva BiH, 14, Sarajevo 1964; Ista, Prilog pitanju bosensko-turskih odnosa, Godišnjak Istor. društva BiH, 11, Sarajevo 1966.

¹⁰⁸ M. Sunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa (cit.).

¹⁰⁹ J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479.-1528., Glas SANU LVIII, Beograd 1900; Isti, Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore, Spomenik SANU, XLVII, Beograd 1909.

uspešno je bilo tudi opozorilo, da je Mehmed II. odločen kreniti v Italijo. V tej izredno kritični situaciji je Benečanom lahko pomagal edino Ivan Crnojević.¹¹⁰ Ko so Benečani morali leta 1479 prepustiti Turkom Skadar, v miru, ki je temu sledil, Ivan Crnojević ni bil upoštevan. Zapustil je Črno goro, ki so jo začasno zasedli Turki. Ta vojna je sicer pokazala, da so začeli Turki borbo za prevlado na Jadranskem morju, toda ne v tej, ne v naslednjih vojnah jim ni nikdar uspelo ogroziti očitno beneško premoč na Jadranu.¹¹¹

Beneške napovedi o namerah Mehmeda II., da napade Italijo, so se uresničile. Prodor Turkov na teritorij Italije pri Otrantu sredi leta 1480 je povzročil strahoten pokol prebivalstva. Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri se je ta dogodek odražal v ekonomskem življenju Dubrovnika, zaradi bližine invazijskega področja. Pritisk na Dubrovnik se je povečal že v zvezi s turškimi akcijami proti beneški posesti v Zeti, z obleganjem Skadra in pritiskom na Italijo. Do večje prekinitve trgovskih zvez z osmansko državo pride leta 1477 zaradi nove carine, ki so jo uvedli Turki za vso blago pred samim Dubrovnikom. Do novih prekinitev normalnih odnosov pride leta 1480, ko je sultan Mehmed II. zahteval od hercegovskega sandžak-bega, da zasede dubrovniško področje. Vojvoda Jonus je celo prodrl v župo Konavljje. Ta akcija sovpada z vdorom Turkov v Italijo pri Otrantu. Pritisk na Dubrovnik je trajal, dokler niso Dubrovčani pristali na novo plačanje harača.¹¹² Vdor v Italijo, padec Herceg Novega v roke Turkov in neposreden pritisk na Dubrovnik so močno vplivali na obseg in vrednost kreditne trgovine, ki pade v tem času na polovico v primerjavi s prejšnjim in kasnejšim obdobjem.¹¹³ Toda tudi ta invazija ni strnila italijanskih držav v skupen odpor proti Turkom. Šele po smrti Mehmeda II. 1481 je kralj Ferrante uspel ob pomoči, ki mu jo je poslal ogrski kralj Matija Korvin, vreči Turke iz Italije.¹¹⁴

Ko je konec leta 1481 padel v turške roke Herceg Novi z okolico,¹¹⁵ je bila beneška posest na južnem delu vzhodne jadranske obale z obeh strani vkleščena med turške utrdbe. Leta 1498 je ugasnil v Črni gori zadnji žarek svobodnega življenja in prenehala oblast domačih vladarjev na balkanskih tleh. Beneška posest v Boki Kotorski in v Zetskem primorju je postala sila utesnjena. Turški prodor na morsko obalo je presekala teritorialno zvezo Kotora z ostalim beneškim ozemljem.¹¹⁶

Od beneško-turške vojne 1499—1503 pa do Ciprske vojne (1570—1573) je bila Dalmacija redno izpostavljena turškemu pritisku, napadom in osvajanjem.¹¹⁷ Okoli leta 1495 so osvojili Turki Makarsko primorje in do konca XV. stoletja prodrli na obalo srednjega Jadrana od Omiša do dubrovniškega teritorija.¹¹⁸ Tako je bil do konca XV. stoletja beneški teritorij v Dalmaciji in Zetskem primorju ter Boki Kotorski omejen na nekoliko mest in kaštelov z neposredno okolico, široko nekaj milj. Obseg beneške Dalmacije se je končno omejil na mesta in ozek obalni pas, ki je obsegal komaj nekaj več kot 700 km². Beneška posest ob vzhodni jadranski obali je

¹¹⁰ L. Tomanović, O Ivanu Crnojeviću, Sremski Karlovci 1903.

¹¹¹ I. Božić, Vladavina Crnojevića, Istorija Crne Gore, knj. II/2, Beograd 1970, str. 277—370.

¹¹² I. Božić, Dubrovnik i Turska (cit.), str. 45.

¹¹³ I. Voje, Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku, Djela ANU BiH knj. XLIX, Sarajevo 1976, str. 245; Do resne krize v kreditni trgovini pride okoli leta 1480. Že leta 1481 je notar registriral samo 633 zadolžnic, medtem ko je vrednost kreditne trgovine znašala 112.039 perperjev. Leta 1482 so v notariatu sklenili le 331 kreditnih pogodb, kreditni posli pa dosežejo komaj 62.989 perperjev. Po tej krizi je vrednost kreditne trgovine do konca XV. stoletja v stalnem porastu. Leta 1487 se na primer vrednost kreditne trgovine dvigne na 170.235 perperjev (notar je registriral 917 zadolžnic), Debita notariae knj. 48, 49, 51, passim.

¹¹⁴ M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci (cit.), str. 20—21.

¹¹⁵ J. Tadić, Nove vesti o padu Hercegovine pod tursku vlast, Zbornik Filozofskog fakulteta, VI/2, Beograd 1962.

¹¹⁶ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI—XVIII. vijeka, Beograd 1970.

¹¹⁷ G. Stanojević, Crna Gora i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turskog rata 1499—1502. godine. Istorijski zapisi, leto XVI, knj. XX/1, Titograd 1963.

¹¹⁸ V. Trpković, Vilajet Primorje, Godišnjak Istor. društva BiH, XIV, Sarajevo 1964; J. Ravlić, Makarska i njeno primorje, Split 1934; A. Sućeska, O državno-pravnom položaju Poljica pod turskom vlašću, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, XVII, št. 3—4, 1907; Isti, O položaju Poljica u osmanskoj državi, Poljički zbornik, II, 1971.

bila presekana na tri dele. Ta ozki kraški, siromašni kopni pas v Dalmaciji pa je imel kljub temu za Beneške velik strateški, prometni in predvsem politični pomen.¹¹⁹

Leta 1512 so Turki začeli veliko ofenzivo proti hrvatskim deželam. V Dalmaciji sta ostali od hrvatsko-ogrske posesti dve pomembni vojaški postojanki Obrovac in Klis, ki sta branili tudi beneško posest. Toda važne turške spremembe v odnosu do Dalmacije so nastale po padcu Beograda 1521. Dalmacija za Turke ni predstavljala zanimivega in vabljivega področja. Brezkrajna in bogata polja južne Ogrske, Srema in Slavonije so bila mnogo bolj privlačna za Osmanske Turke, zato so svoje akcije usmerili predvsem proti srednji Evropi.¹²⁰

Kljub temu Habsburžani, ki so medtem prevzeli obrambo Hrvatske, niso mogli preprečiti padca Obrova in Klisa. Celotna beneška zakulisna igra okoli Obrova je bil poslednji napor Benečanov, da zadržijo Turke v Dalmaciji čim dlje od svoje posesti. S padcem Klisa 1537 je likvidirano poslednje habsburško oporišče v Dalmaciji. Branilci Klisa so bili premeščeni v Senj, znani so pod imenom Senjski uskoki. Pojav senjskih uskokov na Jadranu je dogodek evropskega pomena. Vojaške akcije uskokov so temeljito spremenile politične pogoje na beneško-turški meji v Dalmaciji.¹²¹

V zadnji četrtini XVI. stoletja, v obdobju umiritve beneško-turških odnosov po Ciprski vojni, Benečani okrepijo ekonomske dejavnosti v dalmatinskih mestih. V drugi polovici XVI. stoletja je prišlo do pomembnih ekonomskih in družbenih sprememb v večjem delu jugoslovanskih dežel pod Turki. Povečalo se je število prebivalstva, povečala so se mesta, razširile so se poljedelske površine v nekaterih pokrajinah; oživele so obrti in trgovina. Tedaj se javlja veliko število domačih trgovcev, muslimanov, kristjanov in Židov. Formira se precej močan sloj domačih poslovnih ljudi, ki ne trgujejo samo znotraj Turčije, ampak vzpostavljajo trgovske in poslovne zveze tudi s tujino, v prvi vrsti z Italijo. Večina spremlja trgovsko blago do dalmatinskih pristanišč, mnogi pa gredo tudi preko morja v Italijo. Proti koncu XVI. stoletja je beneška vlada zgradila skelo v Splitu, preko katere je šel vse do Kretske (Kandijske) vojne velik del turškega izvoza z Balkana, deloma tudi iz Male Azije. Za to novo zvezo z Vzhodom so kazali Benečani velik interes, ker so prav tedaj zapuščali veliko sredozemsko trgovino in se umikali v Jadransko morje. Velik interes za skelo v Splitu kažejo tudi Turki, kajti turški oblastniki in fevdalci vidijo v tej trgovini velik vir dohodkov za državno blagajno in osebno zase. Poslovni ljudje in trgovci z Balkana so se na ta način osvobodili starega posredništva dubrovniških trgovcev.¹²² Šele za Kandijske vojne (1645—1669) so začeli Benečani širiti svojo posest globlje v notranjost balkanskega polotoka na škodo propadajoče Turčije.

Ko so se Turki pojavili kot zavojevalci srbskih in bosenskih dežel, so imeli Dubrovčani z njimi zelo solidne zveze. Od Turkov so dobili privilegije za svobodno trgovanje, zato so morali plačevati poseben davek. Da bi zaščitila koristi svojih državljanov, se je dubrovniška vlada zelo trudila, da bi imela dobre odnose s Turki. Od leta 1440 daje sultanu letno darilo 1000 dukatov v srebrni posodi. Leta 1458 se je dubrovniška vlada morala obvezati, da bo poleg daril vezirjem dajala stalni letni harač v višini 1500 dukatov. Ta kolektivni harač je rasel, dokler se ni leta 1481 ustalil na višini 12.500 dukatov.

¹¹⁹ M. Sunjić, Pomjeranje mletačkih granica u Dalmaciji sa susjedima tokom XV stoljeća, *Godišnjak Istor. društva BiH*, XV, Sarajevo 1966; S. M. Traljić, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XX, 1973.

¹²⁰ G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje* (cit.), str. 11, 12.

¹²¹ G. Stanojević, *Senjski uskoci*, Beograd 1973; V. Vinaver, *Senjski uskoci i Venecija do Kiparskog rata*, *Istorijski glasnik*, 3—4, Beograd 1954; B. Poparić, *Povijest senjskih uskoka*, Zagreb 1936.

¹²² J. Tadić, *Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja*, *Zgodovinski časopis*, XIX—XX, Ljubljana 1966; G. Novak, *Povijest Splita*, II, Split 1961; T. Raukar, *Il porto di Spalato e le relazioni commerciali nell'Adriatico del tardo medio evo*, *Italjug* 4, Roma 1980, str. 17—21; Isti, *Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću*, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 10, Zagreb 1977; S. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću*, *Pomorski zbornik*, I, Zagreb 1962.

Po propadu balkanskih držav pride v dubrovniški trgovini do določene preorientacije in drugačne razporeditve kapitala. Sedaj v večji meri kot prej gradijo svojo mornarico in razvijajo pomorstvo. Glede trgovine z zaledjem so se v začetku pojavile določene težave. Turki so omejevali trgovanje z rudami, predvsem s srebrom, in svincom ter trgovanje s soljo. Turki so tudi uvedli carino pri izvozu svinca, svile, voska in cinabarita (creme).¹²³

V začetku XVI. stoletja je dubrovniška republika živela v zelo dobrih odnosih z dvema najmočnejšima državama ob Sredozemskem morju, z Osmanskim cesarstvom in Španijo. Dubrovčani so tudi v času vojn med Turčijo in zahodnimi državami uživali zaščito obeh vojskujočih se strani ter so kot nevtralna država z vsemi neovirano trgovali. Dubrovniška trgovina je prav zaradi tega dosegla največji obseg prav v tem času. K temu je mnogo pripomoglo prenehanje vojn na Balkanskem polotoku, nastanek enotnega in prostranega tržišča v okviru Osmanskega imperija ter enoten carinski sistem. Poleg Dubrovčanov so na Balkanu kot trgovci dominirali le še Grki.¹²⁴

Dubrovniška republika je imela v XVI. stoletju več ladij kot kdajkoli prej ter je po nosilnosti trgovske mornarice zavzemala eno prvih mest v Sredozemlju.¹²⁵ V svoje pristanišče so Dubrovčani speljali skoraj vso vzhodno trgovino, ki bi morala iti preko Benetk in njihovih pristanišč. Tudi posredniška vloga v trgovini med Osmanskim imperijem in italijanskimi državicami se je izredno povečala. Dubrovnik je bil za Osmanski imperij skoraj edino okno v svet. Razumljivi so bili protesti in mržnja Benečanov proti Dubrovčanom v tem stoletju. Benečani so zahtevali, da se Dubrovnik okupira in prekine z nevtralnostjo, dokler se zahodne sile vojskujejo proti Turkom. V tem niso uspeli.¹²⁶ Proti koncu 16. stoletja pa je v Dubrovniku konec blagostanja, začenja se ekonomsko propadanje. Vzroki ležijo v velikih spremembah v Evropi (revolucija cen, premik pomorske trgovine na Atlantik), krizi Osmanskega imperija in poslabšanju notranjih razmer.¹²⁷

Do leta 1526 je Dubrovniška republika priznavala formalno ogrsko nadoblast, dejansko pa je imela obveznosti tudi do Osmanskega cesarstva. Poraz Ogrov na Mohačkem polju 1526. leta je prekinil vezi z Ogrsko, tako da poslej priznavajo Dubrovčani samo turško nadoblast. Turki so v notranjem oziru pustili Dubrovnik pri miru, kajti v njem so kot »zvestem haračarju«¹²⁸ gledali stalen in soliden vir dohodkov. Nasprotno pa so Dubrovčani spretno izkoriščali vse slabosti turških oblastnikov. Za Zahod so opravljali obveščevalno službo. Obveščevalna služba, ki je delovala v Levanti, je bila povezana z dvema centroma, Benetkami in Dubrovnikom. Toda Dubrovčani so imeli prednost. Kot trgovci so Dubrovčani mnogo potovali in so zato postali odlični poznavalci razmer v Osmanski državi in na sultanovem dvoru. Dubrovniška vlada je bila pri organiziranju obveščevalne službe zelo previdna ter ni dovoljevala individualnih posegov v to dejavnost. Na drugi strani Dubrovčani niso nič manj skrbno posredovali sultanu vesti o vseh važnih dogodkih v Zahodnih državah.¹²⁹

Ceprav del hrvatskega ozemlja in slovensko ozemlje nista prišla pod nadoblast Turkov, so se vplivi Osmanskega cesarstva razširili tudi na to področje. Turške čete so skoraj dvesto let leto za letom vpadale na hrvaško in slovensko ozemlje, plenile in požigale ter odvajale ljudi v sužnost. Kronologiji teh turških vpadov je slovensko

¹²³ I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1952.

¹²⁴ J. Tadić, *Spanija i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1932; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1973; R. Samaržić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd 1962.

¹²⁵ M. Spremić, *Dubrovački brodovi i zapadno Sredozemlje u XV veku*, *Istorijski časopis*, XXI, Beograd 1974; J. Tadić, *Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku*, *Istorijski časopis*, 1–2, Beograd 1948; Isti, *O pomorstvu Dubrovnika u XVI i XVII veku*, *Dubrovačko pomorstvo*, Dubrovnik 1952.

¹²⁶ J. Lučić, *Društveni odnosi u Dubrovačkoj Republici od 16. do 19. stoljeća*, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb 1981; S. Ljubić, *O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti*, *Rad JAZU* LIII, LIV, Zagreb 1880.

¹²⁷ V. Vinaver, *Sudbina revolucije cena u Dubrovniku* (Sa osvrtom na revoluciju cena na Balkanu i Podunavlju), *Istorijski časopis*, XIX, Beograd 1972; Isti, *Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu*, *Istorijski glasnik*, 1, Beograd 1956.

¹²⁸ J. Zontar, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom u 16. stoletju*, Ljubljana 1973.

zgodovinopisje posvetilo precej pozornosti,¹²⁹ medtem ko imamo za turške vpade v Dalmacijo samo fragmentarna dela.¹³⁰

Pri turških vpadih razlikujemo več faz. V referatu se bomo omejili le na tista obdobja, v katerih so turški napadi na beneško ozemlje v Furlaniji povezani z beneško-turškimi vojnami. Prvi turški napad na slovensko ozemlje je ugotovljen leta 1408, vendar imajo vpadi do 1469 le sporadičen značaj. Glavni namen teh vpadov je bil brez dvoma rop.

Drugo obdobje vpadov proti Zahodu spada v čas od 1469 do 1483 ter se od prvega razlikuje po tem, da smemo turškim vpadom že pripisovati, če že ne naravnost osvajalen namen, pa vsaj težnjo dežele toliko izčrpati, da bi ob ugodni priliki postale lahek plen turške osvajalne vojske. To je doba najobsežnejših, najštevilnejših in hkrati tudi najtežjih turških vpadov, ki so bili vključeni v osvajalno politiko sultana Mehmeda II. V ta čas spadajo tudi pohodi in vdori prek Tržaškega Krasa do Soče in v Furlanijo. Ti pohodi niso imeli samo plenilnega značaja, ampak so spadali v širše turško vojskovanje z Beneško republiko. Napadi proti Furlaniji predstavljajo najbolj pripravljene in najobsežnejše turške napade, ki so bili usmerjeni proti Zahodu. Večkrat se je zgodilo, da so Benečani zavrnilo Turke na Soči. Turška vojska se je nato razlila prek slovenskega ozemlja. S takšnimi dogodki so bile povezane najhujše plenitve na slovenskih tleh. Prvi turški napad, ki se je približal beneškim področjem, je bil jeseni 1471. leta. Izredno nevarni in z ozirom na posledice zelo težki so bili turški vpadi v Furlanijo leta 1477 (v zvezi z beneško-turškimi spopadi v Albaniji), 1478 (v zvezi z obleganjem Skadra) in 1499 (v zvezi z vojno 1499—1502). S temi vpadi so Turki hoteli povzročiti strah v Benetkah, vezati del beneških vojaških sil doma in prisiliti k popuščanju.¹³¹

Cilj turških napadov je bil nagrabit čimveč plena in odpeljati čimveč ujetnikov. Ujetnike so naseljevali v opustošenih predelih Balkana, zdrave dečke pa so pošiljali v janičarske šole. Odvajanje ljudi v sužnost je sprožilo posebno obliko trgovine. Odkupovanje sužnjev in ujetnikov je postalo za poslovne ljudi vir dohodkov, ki je bilo velikokrat donosnejše od običajne trgovine. Med ljudmi, ki so se ukvarjali z odkupovanjem sužnjev iz turškega ujetništva, najdemo trgovce, ki so sicer znani po poslovnih zvezah s Turki. Poleg Dubrovčanov naletimo na Benečane in trgovce iz drugih italijanskih mest. Ker je šla ta trgovina v veliki meri prek Dubrovnika, je postal Dubrovnik nekakšen center za odkupovanje sužnjev in ujetnikov.¹³² Osvoboditev sužnja ali ujetnika je sprožila velikokrat zelo zapletene finančne operacije. V nekem dokumentu, v katerem se omenjajo ujetniki iz Bergama, Mantove, Padove, Neaplja in drugih italijanskih mest, se vidi, da je sam sultan pozvedoval o njihovem bogastvu in višino odkupnine določal z ozirom na njihovo finančno moč od 100 do 1600 ducatov. Iz pogodb o odkupovanju vidimo, da so bili sužnji doma iz Dalmacije, Hrvaške, Nemčije in Furlanije.¹³³ Za nekatere sužnje iz Furlanije je omenjeno, pri katerem turškem vpadu so padli v ujetništvo. Raziskave o odkupovanju turških ujetnikov oziroma njihovem osvobajanju iz ujetništva niso zaključene.

¹²⁹ S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXIV, Ljubljana 1943; Isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Šišku (1593), Zgodovinski časopis, IV, Ljubljana 1955; I. Voje, Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, Zgodovinski časopis XXX, 1—2, Ljubljana 1976 (z bibliografijo).

¹³⁰ S. Traljić, Nin pod udarom turško-mletačkih ratova, Povijest grada Nina, Zadar 1909. Isti, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, Zadar 1965. Traljić je med drugim dokazal, da do prvih turških napadov na zadarski teritorij ni prišlo leta 1468, kot se je v historiografiji običajno prikazovalo, temveč že leta 1432. Na ta način je delovanje turškega faktorja pomaknjeno za četrto stoletje nazaj, kar je zelo pomembno pri analizi ekonomskih razmer v zadarskem distriktu.

¹³¹ A. Cremonesi, La sfida Turca contro gli Asburgo e Venezia, Udine 1976; S. Jug (cit.).

¹³² I. Božić, Dubrovnik i Turska (pogl.: »Otkupljivanje roblja, str. 326—339); I. Voje, O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 8/2, Maribor 1972.

¹³³ Archivio storico di Ragusa; Diversa notariae 56, fol. 195 (1472); Cons. Rog. 23, fol. 184 (1477); Debita notariae, 41, fol. 57' (1472); Deb. not. 41, fol. 109' (1473); Diversa notariae, 79, fol. 127' (1500); Debita notariae, 60, fol. 51', fol. 75 (1500).

Turki so prinesli na Balkanski polotok neusmiljen način vojskovanja, kjer ni šlo samo za uničenje sovražnikove vojske, ampak' velikokrat tudi za uničenje celotnega prebivalstva dežele. Ker prihajajo Turki iz Male Azije ter prodirajo na Balkanski polotok v smeri od Makedonije proti severu, se tudi ljudstvo umika pred njimi v isti smeri. Tak sistem turškega osvajanja v jugoslovanskih deželah je od XIV. do XVII. stoletja povzročil etnične premike prebivalstva, kakršnih Balkan ne pomni od naselitve južnih Slovanov v VI. in VII. stoletju. Zato postanejo etnični procesi v zvezi s prodorom Turkov in učvrstitvijo njihove oblasti na Balkanu, eden najvažnejših pojavov v zgodovini Južnih Slovanov v obdobju od sredje XV. do konca XVII. stoletja. Selitve in preseljevanja privedejo pod turško oblast tuj element na določeno področje in povsem spremenijo etnično strukturo. Znane so le glavne faze migracij na jugoslovanskem ozemlju,¹³⁴ le za nekatera ožja področja so opravljene detaljne študije na osnovi turških virov, predvsem katastrskih defterjev.¹³⁵

Omejili bi se le na nekatere pojave, ki so vezani na migracije prebivalstva v Italijo in jih je povzročil turški prodor na Balkanski polotok.¹³⁶ V obdobju od 15. do 17. stoletja, ko so migracije Slovanov v Italijo dosegle največji obseg, so poleg starih vzrokov (ekonomske vezi, beda, lakote, kuge idr.) dobili tedaj velik pomen tudi različni politični motivi (poleg prodiranja Turkov uveljavitev beneške oblasti v Dalmaciji, upori prebivalstva, beneško-turške vojne). Naval beguncev v Dalmacijo je bil tolikšen, da so uprave dalmatinskih mest skušale zavreti njihov dotok na svoje ozemlje. Dubrovniške oblasti so tedaj sprejele sklep, da bodo begunce na svoje stroške vozile v Apulijo, Marke in beneško ozemlje.¹³⁷

Migracije so v tem obdobju zajele obsežno ozemlje, ne samo prebivalstvo kopne Dalmacije, dubrovniškega in črnogorskega primorja, marveč tudi otoke; potem v povečani meri Bosno in Črno goro in še širše zaledje, hrvatske dežele z Istro in celo slovensko ozemlje. Manj je bilo beguncev iz srbskih, pravoslavnih pokrajin. Od tod je šel močan val v južno Ogrsko. Pot v Italijo ni vodila teh beguncev samo prek dalmatinskih mest, marveč tudi prek slovenskih dežel in tamkajšnjih primorskih mest (Koper, Piran, Trst) in celo po kopnem v Furlanijo. Dejstvo je, da se je v tem obdobju v Dalmaciji skoraj povsem izmenjalo staro srednjeveško prebivalstvo.¹³⁸

Posebej bi opozoril na dva dogodka v Dalmaciji, ki sta sprožila zanimiva migracijska gibanja v smeri proti Italiji. Ko je marca 1479 padel Skadar v turške roke, je sultan dovolil preživelim najemnikom in prebivalstvu, da se izseli, v mesto pa je naselil nov živelj. Prebivalstvo se je iz Skadra najprej umaknilo v Bar in Ulcinj, od tod pa so šli mnogi v Benetke. Beneške oblasti so jih nato razporedile po Trevisu, Raveni in Padovi.¹³⁹ V turško-beneški vojni 1499 do 1502 se je začelo preseljevanje staroselskega hrvatskega prebivalstva v Dalmacijo iz zibelke hrvatske države. Turški napadi so izzvali splošno bežanje v Italijo. Zanimivo je, da se je del beguncev, ko se je politična in vojaška situacija pomirila; okoli leta 1524 vrnil nazaj in naselil v okolici Zadra. V celoti je bila beneška Dalmacija v tem obdobju slabo naseljena.¹⁴⁰

¹³⁴ Zgodovina narodov Jugoslavije, knj. II. (pogl. XXXVIII: 'Selitve in etnične spremembe v jugoslovanskih pokrajinah od XV. do začetka XIX. stoletja', avtor V. Čubrilović, str. 712—723); A. Ivić, Migracije Srba u Hrvatsku tokom XVI, XVII i XVIII stoleća, Srpski etnogr. zbornik, Naselja XVI, Beograd 1923; J. Mal, Uskočke seobe i slovenačke pokrajine, Srpski etnog. zbornik 30, Naselja XVIII, Beograd 1924; V. Colak, Iz života izseljenika Makarske i njenog primorja na srednje dalmatinskom otočju u XVI i XVII stoljeću, Prilozi povijesti otoka Hvara, 1, 1959; A. Jutronić, O migracijama kopnenog stanovništva na srednjo-dalmatinsko otočje, Mogućnosti, VI, 1959.

¹³⁵ A. Handžić, Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku, Jugoslovanski istorijski časopis, 4, Beograd 1969; M. Vasić, Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku, Godišnjak Istor. društva BiH, XVIII, Sarajevo 1962; G. Palikruševa - A. Stojanovski, Etničke prilike vo severozapadna Makedonija vo XV vek, Makedonci u prošlom (Zbornik razprav), Skopje 1970.

¹³⁶ F. Gestrin, Migracija Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske historiografije, Zgodovinski časopis, XXXII, 1—2, Ljubljana 1978.

¹³⁷ R. Jeremić - J. Tadić, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, 2, Beograd 1939.

¹³⁸ F. Gestrin, Migracije iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću, Radovi instituta za hrvatsku povijest, 10, Zagreb 1977.

¹³⁹ I. Božić, Vladavina Crnojevića, Istorija Crne Gore, knj. II/2, Beograd 1970, str. 316.

¹⁴⁰ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima (cit.), str. 43; T. Raukar, Društvene strukture u mletačkoj Dalmaciji (cit.), str. 107.

Zelo različni so bili od 16. do 18. stoletja dejavniki istrske gospodarsko-socialne in demografske krize. Istrsko prebivalstvo so zdecimirali turški vpadi, vojne, epidemije kuge, malarije, tifusa in drugih bolezni, velike klimatske spremembe in elementarne nesreče. Težko gospodarsko in populacijsko stanje je privedlo do modifikacije etnične strukture v Istri. Detaljni študij tega fenomena vodi k zaključku, da je v 16. in 17. stoletju kolonizacija obdržala hrvatsko oboležje in da je diaspora hrvatskega življa iz zahodne Bosne, Hercegovine, jadranskih otokov in sosednjih hrvatskih dežel pod Avstrijo bila v veliki meri usmerjena proti Istri, čeprav so v njej našle trajno ali začasno zatočišče tudi manjše skupine Grkov, Albancev, Črnogorcev, Furlanov, Krnjevov (iz Karnije) in Italijanov.¹⁴¹

III.

Habsburžani so relativno pozno posegli v Balkanski prostor in tako vplivali na odnose med Jugoslovani in Italijani v jadranski coni. Ko so usmerili svojo politiko proti vzhodu, so postali nosilec boja proti turški ekspanziji. Pri tem so zadeli tudi na interese Benečanov in prišli z njimi v konflikt. Prevlada Habsburžanov na področju Balkana pomeni v končni fazi umik Turkov na področja južno od Save in Donave, na Jadranskem morju pa zlom beneškega monopola.¹⁴²

Širjenje habsburške posesti in njihovega vpliva v slovenskih in hrvatskih deželah je teklo postopno. Ko je z Rudolfom Habsburškim bil v nemških deželah ponovno izbran splošno priznan vladar (1273), se je, namesto da bi se boril za vračanje stare državne posesti, z vso silo odločil za izgradnjo habsburške rodbinske posesti v vzhodnih Alpah, kjer so v času interregnuma izumrli stari dinastični rodovi (Babemberžani v Avstriji, Spanheimi v Kranjski in na Koroškem).

Politično življenje na Slovenskem od 12. do 15. stoletja označuje boj med najmočnejšimi fevdalnimi rodbinami za dedno oblast v posameznih pokrajinah. Za zgodovinski razvoj Slovencev je ta razvoj pomemben predvsem zaradi posledic. Razbitost slovenskega narodnostnega ozemlja med »zgodovinske pokrajine« je dobila s tem svojo zadnjo in za dolgo dobo ustaljeno podobo. Ob koncu tega razvoja v začetku 16. stoletja je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med tri države: nemško, ogrsko in beneško ter devet različnih pokrajin: Kranjsko s Pazinsko knežijo, Trst, Goriško, Štajersko, Koroško (pod Habsburžani), Beneško Istro in Beneško Slovenijo ter komitat Vas in Zala na Ogrskem.

Kronološko so faze habsburškega širjenja tekale takole: leta 1282 so pridobili Avstrijo in Štajersko, 1335 Koroško in Kranjsko, 1336 teritorij ob Kvarneru in Devin v Tržaškem zalivu, 1374 Pazinsko knežijo in 1382 mesto Trst. Habsburško napredovanje proti morju se je začelo ustavilo potem, ko se je Trst zaupal varstvu Habsburžanov. Trst pa je pod Habsburžani užival poseben položaj, kajti oni so spoštovali njihovo samoupravo.¹⁴³ Po smrti Rudolfa IV. (1365) se je med nasledniki začel prepir, ki je v naslednjih desetletjih precej omajal moč dinastije. Zaradi nasprotij med Habsburžani in Luksemburžani, dvema najmočnejšima dinastijama v

¹⁴¹ M. Bertoša, Društvene strukture u Istri 16.—18. stoljeća. Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981, str. 127—152; Isti, Istarsko vrijeme prošlo, Pula 1978. — Istri je italijanska historiografija posvećala mnogo već pozornosti kot hrvaška in ostala jugoslovenska historiografija. Uporabno vrednost so obdržali kronološko faktografski opisi, prikazi političnega razvoja in objavljeno gradivo. Po drugi svetovni vojni posveća hrvaška historiografija veliko pozornost metodološki podlagi preučevanja istrske preteklosti. Pokazala se je potreba po oblikovanju modernih mikrosintez posameznih zgodovinskih pojavov.

¹⁴² Posegu Habsburžanov v podonavski in jadranski prostor jugoslovenska historiografija ni namenjala posebnih raziskav. Na določene probleme so jugoslovenski zgodovinarji opozarjali v splošnih delih in sintetičnih pregledih. Nekoliko več pozornosti je vprašanjem v zvezi s Habsburžani posvetila hrvaška historiografija, še posebej v zvezi z vprašanjem nastanka in razvoja Vojne krajine in odpora hrvaškega plemstva proti absolutizmu Habsburžanov (J. Šidak, Urota zrinško-frankopanska kao historiografski problem. Radovi instituta za hrvatsku povijest 2, Zagreb 1972, str. 5—21; N. Klaić, O historijskom značenju Zrinško-frankopanske urote, Istorijski pregled IV, zv. 2, Zagreb 1958, str. 115—126; J. Adamček, Zrinško-frankopanska zavjera (1664.—1671.), Katalog izložbe u povodu 300-godišnjice pogibije Petra Zrinskog i Frana Krsto Frankopana 30. travnja 1671, Zagreb 1971, str. 5—14).

¹⁴³ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, knj. II., Ljubljana 1965, pogl. III/10, 11, 12, 13, str. 340—403. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 275—330.

vzhodnih in jugovzhodnih pokrajinah nemške države, je bil omogočen zlasti vzpon celjskih grofov.¹⁴⁴ Ti so namreč predstavljali v 15. stoletju pomembno politično silo v bojih od Italije in slovenskih dežel do Ogrske in Češke. Prav Celjani so postali takrat najnevarnejši nasprotniki Habsburžanov v slovenskih deželah in na Hrvaškem. Z umorom Ulrika II. leta 1456 je dinastija izumrla. Celjski grofi so bili brez dvoma poslednja velika evropsko pomembna dinastija, ki je imela svoje središče na slovenskih tleh.

Nenaden konec Celjskih grofov je omogočil Habsburžanom nadaljevanje njihove politike. Po izumrtju goriških grofov so leta 1500 dedovali njihovo bogato posest ob Soči, na Krasu in na Koroškem. Zaradi razširitve habsburške oblasti na posest goriških grofov so se od začetka 16. stoletja dalje povečala habsburško-beneška trenja. Meja med Beneško republiko in habsburškimi deželami se je dokončno izoblikovala šele v devetletni vojni med Benetkami in cesarjem Maksimilijanom (1508—1516). Čeprav premirje (1516) ni spremenilo političnih mej, so Habsburžani z njim in pozneje z mirovno pogodbo leta 1521 vendarle pridobili Tolminsko in Bovško na slovenskih tleh ter Oglej, Gradiško in Marano z okolico na romanskem ozemlju. Ta meja je ostala skoraj nespremenjena do konca Beneške republike (1797).¹⁴⁵

Vzporedno s širjenjem dinastičnega teritorija na slovensko ozemlje so Habsburžani skušali razširiti svojo oblast tudi na Ogrsko in Hrvaško. Na te svoje težnje so opozarjali z dednimi pogodbami o medsebojnem nasledstvu, ki so jih sklepali z ogrskimi kralji. Odkar je propadel poskus Matije Korvina, da v vojni proti Frideriku III. Habsburškemu (1468—1490) zedini vzhodno alpske in češke dežele okoli Ogrske kot centra, je naraščajoča turška nevarnost šla v korist težnjam Habsburžanov, posebno, ko je Maksimilijan po 1493 celotno habsburško dinastično posest zedinil v svojih rokah. Že po bitki s Turki in porazu hrvatske vojske na Krbaškem polju (1493), so se Hrvati obrnili s prošnjo za pomoč na Maksimilijana, češ da obramba hrvatskih dežel pomeni tudi obrambo notranjeavstrijskih dežel.¹⁴⁶

Katastrofa na Mohačkem polju leta 1526 in smrt zadnjega ogrskega kralja Ludvika II. je nadvojvodo Ferdinanda sicer privedla do cilja, vendar je uveljavitev dednih pravic preprečil del ogrskega in slavonskega plemstva. Edino hrvatski sabor je izvolil Ferdinanda I. za hrvatskega kralja na novo leto 1527 v gradu Cetinu. Tekmeča za ogrski prestol Ivana Zapoljo je Ferdinand sicer premagal, vendar se je utrdil na prestolu zaradi pohoda sultana Sulejmana na Dunaj (1529). Turško prodiranje na Ogrsko in na Hrvaško ni moglo biti zaustavljeno.¹⁴⁷

Hrvaška je izgubila ozemlje med Uno, Korano in Glino, Turki so prodrli vse do spodnje Kolpe. Ko je bil Ferdinand I. izbran za hrvatskega kralja, se je obvezal, da bo na Hrvatskem vzdrževal 1200 vojakov in oskrboval utrdbe. Tako se je postopoma izoblikovala Vojna Krajina, ki je bila razdeljena na hrvatsko s sedežem v Karlovcu in slavonsko s sedežem v Varaždinu.¹⁴⁸ Ker so notranjeavstrijski stanovi vzdrževali vse utrdbe od morja do Drave, so Habsburžani prepustili upravo obeh krajin Vojnemu svetu v Gradcu. Tako je bila Vojna krajina dejansko že od začetka XVII. stoletja izločena iz Hrvatske kot poseben teritorij.

¹⁴⁴ H. Dopsch, Die Grafen von Cilli — Ein Forschungsproblem?, Sudostdeutsches Archiv, Bd. XVII/XVIII, 1974/1975; F. Baš, Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik, I: Celje 1951; I. Voje, Odnos celjskih grofov prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku, Radovi III, sa simpozijuma »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«, Zenica 1973; N. Klaić, Zadnji knezi Celjski u deželah Sv. krone, Celje 1982.

¹⁴⁵ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, cit.

¹⁴⁶ N. Klaić, Odnos hrvatskog sabora prema Ferdinandu Habsburškom uoči Mohačke bitke, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za povijest, 2, Zagreb 1959.

¹⁴⁷ Vj. Klaić, Povijest Hrvata, 3—4, Zagreb 1972/1973.

¹⁴⁸ Zgodovina narodov Jugoslavije, II., Ljubljana 1959 (pogl. XIV: »Ostanki ostankov« Hrvatske v boju za obstoj, str. 346—410); F. Moččanin, Društveni razvoj u Vojnoj Krajini, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981; Isti, Osnovni problemi obrane Hrvatske u 16. stoljeću, Karlovac 1979.—1979. (zbornik razprav), 1979., str. 49—51; N. Klaić, Nastajanje Krajine u XVI stoljeću s posebnim obzirom na postanak Karlovca, ibid., str. 53—57; J. Grgić, Postanak i početno uređenje Vojne Krajine Kninskog kotara pod Venecijom, Starine JAZU, 52, Zagreb 1962.

V okviru Vojne krajine igrajo izredno pomembno vlogo Uskoki. Uskoki so se imenovali grupa krajišnikov, ki so s habsburškega ali beneškega teritorija nadaljevali borbo proti Turkom. Poleg žumberških Uskokov najbolj znana takšna grupa je bila tista, ki je branila Klis. Po padcu Klisa 1537. pod Turki je posadka prešla v Senj. Senjski uskoki¹⁴⁹ so branili Hrvatsko primorje pred Turki na kopnem in na morju. Zato so jih do 1573 ščitili tudi Benečani, čeprav so bili v dobrih odnosih s Turki. Uskoki so postali važen dejavnik v habsburško-beneških odnosih. Skupaj s prebivalci Senja in venturini z beneškega teritorija so Senjski uskoki ustanovili znamenito uskoško mornarico. V poslednji četrtini XVI. in v začetku XVII. stoletja so uskoki resno ogrozili beneško premoč na vzhodni jadranski obali. Uskoke so podpirali Habsburžani, ki so prvič 1563 zahtevali od Benečanov svobodno plovbo na Jadranu. Ker so Benečani to odbili, so začeli uskoki napadati tudi beneški teritorij. Sledile so beneške represalije. To je privedlo do Uskoške vojne (1615—1617).¹⁵⁰ S posredovanjem Španije je bil sklenjen mir v Madridu. Rezultat te vojne je bil sledeč: Senjski uskoki so bili žrtvovani in preseljeni v notranjost. V Senj so namestili nemško posadko, kajti uskoki Habsburžanom niso bili več potrebni. Vprašanje svobodne plovbe na Jadranu pa je bilo rešeno šele čez sto let.

S porazom turške mornarice pri Lepantu 1571¹⁵¹ in bosenske vojske pri Sisku 1593¹⁵² so Habsburžani dosegli vojaško ravnotežje. Kriza osmanskega imperija je postajala vedno bolj očitna. Povzročila je številne upore balkanskih narodov proti turški oblasti. Ti upori, ki so bili deloma povezani z interesi velikih sil, so na Balkanu izzvali tim. »vzhodno vprašanje«, to je vprašanje o obstoju Osmanskega imperija v Evropi in o osvoboditvi balkanskih narodov. V Dunajski vojni (1683—1699) so Habsburžani dosegli za nekaj časa prevlado pri reševanju Vzhodnega vprašanja.¹⁵³

Politične razmere v širšem balkanskem prostoru in odnos političnih sil so vplivale v prvi vrsti na gospodarski razvoj hrvatskih in slovenskih dežel. Te so ležale na občutljivem prostoru med srednjo Evropo in Italijo in so imele v evropski trgovini tranzitni značaj.

V onih jugoslovanskih pokrajinah, ki so bile znotraj državnih formacij srednje Evrope, je poljedelstvo zaostajalo iz več razlogov. V prvi vrsti zaradi turških napadov, osvajanj in zaradi raznih obveznosti in bremen, ki jih je zahtevala obramba pred Turki. V slovenskih pokrajinah predstavlja rudarstvo in z njim povezano fužinarstvo izjemo med vsemi vejami gospodarstva.¹⁵⁴ Korist od tega so imeli skoraj edino tujci, ki so v te proizvodne panoge vložili velike kapitale, posebej v proizvodnjo živega srebra v Idriji.¹⁵⁵ Trgovina z rudami, kot tudi velika uvozna in izvozna trgovina, so bile v rokah tujcev. Pomemben delež v zunanji trgovini pripada tudi italijanskim trgovcem. Domači trgovci, razen nekaterih izjem, so sodelovali samo v mali in notranji trgovini. Prek slovenskih dežel in kvarnerskih pristanšč so izvažali v Italijo veliko živine in kož.¹⁵⁶ Sicer siromašno domače tržišče ni bilo privlačno za uvoz tuje robe v velikih količinah.

¹⁴⁹ G. Stanojević, *Senjski Uskoci*, Beograd 1973.

¹⁵⁰ M. Bertoša, *La Guerra degli Uscocchi e la rovina dell'economia istriana*, Atti del Centro do ricerche storiche di Rovigno, V, Rijeka—Trst, 1974.

¹⁵¹ Lepantska bitka. Udio hrvatskih pomoraca u lepantskoj bitki 1571. godine, *Adriatica maritima* vol. 1, Zadar 1972 (zbornik s prispevki: E. Perića, A. Usmianija, F. Dujmovića, Vj. Omašića, M. Novak-Sambrailove, V. Foretića, J. Lučića in K. Jurišića).

¹⁵² J. Tomić, *Novi podaci o bici kod Siska 22. juna 1593. godine*, *Spomenik SANU* 1898., XXXI; M. Breyer, *Odras pobjede kod Siska (1593.) u domaćoj i stranoj književnosti*, *Casopis za hrvatsku povijest*, 1/3, Zagreb 1943; J. Kolaković, *Sisak u odbrani od Turaka (1591.—1592.)*, *Sisak* 1967.

¹⁵³ V. Popović, *Istočno pitanje*, Beograd 1928.

¹⁵⁴ J. Sorn, *Naše zgodovinske izjeme o rudarstvu in fužinarstvu na Slovenskem*, *Zgodovinski časopis*, XXV, 3—4, Ljubljana 1971; I. Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*, knj. I. (Doba samoniklega železarstva), Ljubljana 1969.

¹⁵⁵ I. Mohorič, *Rudnik živega srebra v Idriji. Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela 1490—1960*, Koper 1960.

¹⁵⁶ F. Gestrin, *Il commercio dei pellami nelle Marche del XV e della prima metà del XVI secolo*, *Atti e memorie*, NS — anno 82°, Ancona 1978, str. 255—276. Isti, *Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja*, *ZC* XXX, zv. 1—2, Ljubljana 1976, str. 23—35.

V trgovini slovenskih dežel s primorskimi mesti in nato teh z Italijo so do prehoda v 16. stoletje prevladovala mesta v slovenskem delu Istre pod beneško oblastjo, precejšen delež pa je imela tudi Reka. S habsburškim favoriziranjem Trsta se je trgovina, čeprav vloga Kopra v tem prometu s slovenskim zaledjem ni takoj prenehala, v vedno večji meri prenašala na Trst. To mesto je od srede XVI. stoletja nedvomno pritegnilo že veliko večino poklicne meščanske trgovine slovenskih dežel in širšega avstrijskega zaledja.¹⁵⁷

Zaradi turškega širjenja proti zahodu so hrvatske dežele izgubile svoje glavne prometne poti, zaradi tega se je zmanjševal obseg zunanjetrgovinskega prometa. Zvezo s svetom je Hrvatska lahko obdržala le prek slovenskega ozemlja, katerega vloga v mednarodni trgovini je rasla.

V hrvatskih deželah je bila trgovina na velike razdalje v vsem tem obdobju vezana na dvoje prometnih smeri. Ena je šla proti zahodu prek slovenskega ozemlja proti Primorju in Italiji, druga pa proti jugu k pristaniščem ob Kvarnerju in dalje po morju na italijansko stran. To pomeni, da so bile slovenske in hrvatske dežele od XV. stoletja dalje ekonomsko zelo povezane.¹⁵⁸

Reka je bila v 15. stoletju v Hrvatskem primorju izredno važno pristanišče za slovenske in hrvatske dežele. Zaradi prodora Turkov je nato njen pomen padel in se poleg nje v XVII. stoletju uveljavljata tudi Bakar in že prej znani Senj. V vseh treh pristaniščih so si med drugim ustvarili beneški, ankonski in florentinski trgovci za trgovino s hrvatskim in še širšim zaledjem ugodne pogoje.¹⁵⁹

V notranjosti Hrvatske pa je bilo v vsem obravnavanem obdobju najpomembnejše trgovsko središče Zagreb—Gradac, kamor so prihajali in se naseljevali tudi italijanski (beneški, florentinski) in nemški trgovci, ki so sodelovali v trgovski menjavi vse od Budima do italijanskih mest.¹⁶⁰ Pozneje raste tudi pomen Varaždina. Velike zasluške nudi predvsem oskrba Vojne krajine.

* * *

V referatu smo skušali opozoriti na poglede jugoslovanskih zgodovinarjev na dogajanja in posamezna vprašanja v jugoslovanskih deželah od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsburžanov, v obdobju, ki je bilo usodno za obe strani jadranske obale. Odprta vprašanja in neraziskana področja bi s skupnimi prizadevanji lahko rešili italijanski in jugoslovanski zgodovinarji. Rešitve bi bile lahko rezultat načrtnejših raziskav arhivov na obeh straneh meje.

¹⁵⁷ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965; Isti, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Viri za zgodovino Slovencev V, SAZU, Ljubljana 1972. (Obširen uvodni tekst); Isti, Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju (oris razvoja), Zgodovinski časopis, XVI, Ljubljana 1962; Isti, Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel od 15. do srede 17. stoletja, Zgodovinski časopis, XXIX, 1—2, Ljubljana 1975; Isti, Economie et société en Slovenie au XVIe siècle, Annales Economies Sociétés Civilisations XVII, 1962.

¹⁵⁸ J. Adamček, Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981, str. 15—40; F. Gestrin, Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel, str. 67.

¹⁵⁹ R. Bičanić, Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske, Rijeka (zbornik razprav), Zagreb 1903; P. Blaznik, Trgovske zveze Skofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Reno di Mutina 1436—1461, Loški razgledi, Skofja Loka 1961; F. Gestrin, K poznavanju reškega pomorstva v Markah v Italiji (XV.—XVII. stoletja), VHA u Rijeci i Pazinu XV, 1970, str. 39—49; Isti, Prispevek k poznavanju našega pomorstva v 16. stoletju iz gradiva italijanskih arhivov (Fano), VHA u Rijeci i Pazinu XIV, 1969, str. 161—170.

¹⁶⁰ N. Klačić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976 (pogl. »Mesta u Slavoniji«, str. 542—543); F. Gestrin, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju, Zgodovinski časopis, XXIX, 1—2, Ljubljana 1975, str. 89—108; I. Kampuš—I. Karaman, Tisućljetni Zagreb, Zagreb 1975.

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

Riassunto

LE REGIONI JUGOSLAVE ALL'EPOCA DEL PREDOMINIO VENEZIANO E TURCO FINO A QUELLO ASBURGICO

Ignacij Voje

Presentando tre territori: veneziano, turco ed asburgico e la loro problematicità l'autore trattò alcuni periodi di scissura che ebbero un'influenza più significativa sui rapporti tra i jugoslavi e gli italiani nella zona adriatica dal Duecento alla fine del Cinquecento. Ne presenta, dal punto di vista della storiografia jugoslava, lo svolgimento politico, accenna agli effetti economici e demografici limitandosi nelle citazioni alla recente storiografia jugoslava. I vecchi autori vennero citati soltanto se per una data problematicità non ci sono delle ricerche nuove, oppure se le loro ricerche sono ben fondate e basate su un'esauriente documentazione. I risultati della storiografia italiana vennero presi in considerazione soltanto indirettamente, senza essere citati, siccome si aspetta un'analisi dettagliata da parte degli storiografi italiani. Purtroppo non c'è un'opera sintetica che comprendesse tutti gli aspetti dei rapporti jugoslavo-italiani in quel periodo citato dal punto di vista politico, economico e culturale.

La prima parte è dedicata agli Veneziani essendò loro il fattore più attivo dello spazio adriatico. Prendendo in esame solamente i rapporti tra la Dalmazia e Venezia ci accorgiamo subito delle grandi sproporzioni che ci esistono. Ultimamente la grande attenzione va a Zara (Zadar), ne vengono elaborati a fondo lo sviluppo economico ed i rapporti agrari. I rivali più pericolosi del predominio veneziano sulla costa adriatica orientale erano i re ungaro-croati che fino all'inizio del Quattrocento cercarono di scacciare i Veneziani dalla Dalmazia. Il fatto che la Dalmazia era l'anello più importante dei possedimenti veneziani sulla costa orientale apre molti problemi metodologici. Sull'economia dalmata influivano considerevolmente le incursioni e le conquiste turche dalla fine del Quattrocento in poi. Ed è proprio la questione turca che era più di due secoli una questione fatale per le città dalmate.

Gli uscocchi divennero un fattore importante della resistenza antiturca sulla costa adriatica dalla metà del Cinquecento in poi. D'altra parte nei rapporti tra Venezia ed i turchi dopo la guerra di Cipro susseguì un periodo di pace (Venezia era interessata ad un rafforzamento economico, nel 1592 fu aperto il porto a Spalato (Split). Il rapporto tra Venezia, gli Asburghi e i turchi influenzò sostanzialmente lo sviluppo delle idee politiche nelle città dalmate.

Lo studio dello sviluppo storico dell'Istria a cui la storiografia italiana dedicava molta attenzione, pure più della storiografia croata ed altra jugoslava, sta a parte. Solo recentemente molti fenomeni storico-locali specifici dell'Istria vengono studiati dagli storici croati usando i nuovi mezzi metodologici.

La repubblica di Ragusa (Dubrovnik) occupa un posto speciale della zona adriatica. L'autore ne dedica capitoli particolari. Di seguito tratta il rapporto degli stati balcanici (Serbia, Bosnia, Zeta) con i Veneziani.

La seconda parte presenta il lungo dominio osmanico che ebbe un forte influsso sulla vita delle nazioni jugoslave e le cui conseguenze negative sono ben visibili. Gli influssi delle estensioni turche sui Balcani riflettono su un territorio molto più vasto poichè i processi etnici provocati dalle migrazioni e colonizzazioni si risentono anche sul suolo italiano.

La terza parte è dedicata all'intervento asburgico nel territorio danubiano ed adriatico. Gli Asburghi intervennero relativamente tardi nello spazio balcanico influenzando però i rapporti tra i jugoslavi e gli italiani nella zona adriatica. Puntando la loro politica verso l'oriente divennero i portatori della lotta contro l'espansione turca toccando così anche agli interessi dei Veneziani; ne susseguì un conflitto. L'ultima fase del predominio asburgico sul territorio balcanico vuol dire la ritirata dei turchi sui territori al Sud di Sava e Danubio e la cessazione del monopolio veneziano sul mare adriatico. La storiografia jugoslava non destava ricerche particolari all'intervento degli Asburghi nello spazio danubiano ed adriatico, tranne alle questioni connesse alla formazione e lo sviluppo dei Confini militari. Certi problemi vennero accennati dagli storici jugoslavi solo nelle opere generali ed analisi sintetiche, mentre molte questioni dei rapporti asburgo-veneziani rimangono aperte, ne conosciamo solo le linee generali del loro sviluppo.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije sta sklenili dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem	150 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Francè Koblar: Moj obračun	120 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	210 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	680 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	620 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del. Najprej izidejo v uredništvu prof. dr. Vasilija Melika spomini dr. Ivana Hribarja.

O »Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike«, ki ga prav tako izdaja Slovenska matica, več na drugem mestu.